

Melyik szabad akarat létezik?*

DOI: <https://doi.org/10.70510/mfsz.16323>

I. BEVEZETÉS

A szabad akarat ún. libertariánus felfogása szerint egy személynek csak akkor *van szabad akarata*, ha a személy cselekedhet másképpen. Az ún. modális olvasatban egy személy akkor *cselekedhet másképpen*, ha döntési helyzetében több különböző cselekvés is lehetséges. Kövessük nyomon ezen meghatározásban felhasznált fogalmakat! Egy *döntési helyzet* olyan állapot, amely egy döntést hozó személyt instanciál. Egy *állapot* a világunk leírásai által egy időpontban maximálisan meghatározott helyzet; az állapotokat időben sorba fűzve kapjuk a *történeteket*, és azt, hogy ezen történetek közül melyek instanciálnak *lehetséges cselekvéseket*, a leírásaink segítségével megfogalmazott tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések határozzák meg. Tekintve, hogy az említett *személy*, *döntés*, és *cselekvés* fogalmak maguk is valamilyen speciális leírások segítségével adhatóak meg, annak igazságfeltételét, hogy egy személy cselekedhet másképpen, végső soron az határozza meg, hogy mik a világunk *leírásai* és ezen leírások segítségével kifejezett *tények*, *bizonyítékok*, *törvények*, és *következtetések*.

A tanulmányban azt az egyszerű módszertani javaslatot teszem, hogy a másképpen cselekvés lehetőségéről és a szabad akarat létezéséről való gondolkodás során mindig tegyük explicitté, hogy a világ mely leírásairól, illetve a segítségükkel megfogalmazott mely tényekről, bizonyítékokról, törvényekről, és következtetésekről beszélünk. A tanulmány egyik kicsengése, hogy a szabad akarat filozófiai irodalmában megjelenő számos probléma és ellentmondás ekvivokációra vezethető vissza: az érvek különböző premisszái különböző leírási szintek állításait mossák össze. Az ekvivokációk világos azonosításához és bemutatásához szükségesnek tartom néhány egyszerű, ám első olvasásra talán szokatlan terminus technicus és jelölés bevezetését a különböző leírási szintek szétválasztásához – miután az ember számára a különböző leírási szintek szétválasztása természetessé válik, a jelölések segédletráját maga is el tudja majd dobni.

* Szeretném megköszönni a 2023. decemberében rendezett *Létezik-e szabad akarat* c. konferencia résztvevőinek, valamint Bernáth László, Egri Győző, Eszes Boldizsár, Gömöri Márton, Hofer-Szabó Gábor és egy anonim bíráló hasznos megjegyzéseit. A tanulmány az OTKA K-134275 támogatásával készült.

A szabad akarat filozófiai irodalma hatalmas, a hazai közönség számára azonban kiváló kiindulópont Bernáth László: *Létezik-e szabad akarat?* című könyve (Bernáth 2023). A tanulmány számos ponton kapcsolódik Bernáth könyvének érveire: a módszertani javaslat következetes alkalmazásából az derül ki, hogy Bernáth érvei egészen más következtetéseket támasztanak alá, mint amiket Bernáth eredetileg szándékozott elérni.

A tanulmány második fejezete explicitté teszi a módszertani javaslat következtéből adódó szabad akarat(ok) fogalmát és igazságfeltételét. A szabad akarat fogalmak viszonyának elemzése során szemügyre vesszük Bernáth könyve első három fejezetének fő érveit, és a második fejezet végén arra a következtetésre jutunk, hogy Bernáth érvei (szándékai ellenére) egy olyan álláspontot támasztanak alá, amelyet a tanulmány az *empirikus szabad akarat* létezésének tézisében összegez. A tanulmány harmadik fejezetében feltesszük a kérdést, hogy elegendő-e az empirikus szabad akarat létezése ahhoz, hogy a moralitás kielégítő igazságfeltételeihez juthassunk, és rámutatunk, hogy Bernáth könyvének ötödik fejezetében vázolt ismeretelméleti patthelyzet látszólagos, és azonnali feloldást nyer, ha elfogadjuk az empirikus szabad akarat létezését. A tanulmány negyedik fejezetében megmutatjuk, hogy a kompatibilizmus ellen felhozott három legismertebb ellenérv nem cáfolja az empirikus szabad akarat létezését, míg az ötödik fejezetben összevetjük a tanulmány és a szakirodalom bevett determinizmus fogalmainak viszonyát, és megvizsgáljuk, hogy az objektív metafizikai modalitás létezése szerepelhet-e egy olyan szabad akarat fogalom igazságfeltételei között, amelynek fennállásáról tudással rendelkezhetünk. A tanulmány negyedik és ötödik fejezetének eredményei alátámasztják, miért ne foglalkozunk részletesen Bernáth könyve negyedik fejezetének érveivel: azok ti. nem relevánsak az empirikus szabad akarat vonatkozásában. A tanulmány hatodik, záró fejezetében szabadságunk jövőbeni bővülésének és szűkülésének lehetőségeit vizsgáljuk; mint kiderül, ismereteink gyarapodásával az empirikus szabad akarat hatóköre, sokak félelmével szemben, nem szűkül, hanem ellenkezőleg, bővül, azonban a technológia korlátlan fejlődése ezt a bővülő tendenciát veszélyeztetheti.

II. MELYIK SZABAD AKARAT?

1. Alapfogalmak; az empirikus szabad akarat tézise

A következőkben rögzítsen *L* egy leíró elmélet három elemét: (i) egyrészt a leíró elmélet által megfogalmazható leírások összességét, (ii) másrészt bizonyos, ezen leírások segítségével kifejezett aktuális tényeket, bizonyítékokat, törvényeket, és következtetéseket, (iii) harmadrészt annak módját, hogy ezen aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések hogyan rögzítik a leíró

elmélet lehetségesség fogalmát (lásd később). Az L betűre a tanulmányban mint változóra tekintünk, amelynek három, a tanulmány vonatkozásában fontos esetét (M , K , és P) hamarosan kiemeljük és rögzítjük.

A bevezetőben elhangzott módszertani javaslatot követve, L egyszerű, de következetes megjelölésével a következő fogalmakhoz jutunk:

- L -állapotnak hívjuk L leírásai által egy időpontban maximálisan meghatározott helyzeteket.¹
- Egy L -állapotot L -döntési helyzetnek nevezünk, ha M leírása szerint döntési helyzet (ti. M leírása szerint az adott L -állapot olyan személyt instanceál, aki éppen egy döntést hoz meg). M itt egy rögzített, hamarosan pontosabban meghatározott esete L -nek, ti. az a leíró elmélet, amely megadja a személy, a döntési helyzet, és a cselekvés fogalmakat.
- L -történetnek nevezzük az L -állapotok sorozatait.
- Egy L -történetet L -cselekvésnek nevezünk, ha az L -történet közvetlenül egy L -döntési helyzetet követ, és az L -történet M leírása szerint egy cselekvés.
- Azt, hogy egy L -történet L szerint L -lehetséges-e, az L által megfogalmazott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések összessége rögzíti. Annak, hogy ezek a tények, bizonyítékok, törvények és következtetések összessége milyen módon rögzíti, mely L -történetek lehetségesek, itt két változatát emeljük ki: a logikait és az empirikusait. Egy L -történet akkor logikailag lehetséges L szerint, ha az L által megfogalmazott aktuális tényekkel, bizonyítékokkal, törvényekkel, és következtetésekkel logikai ellentmondás nélkül összeegyeztethető. Egy L -történet pedig akkor empirikusan lehetséges L szerint, ha az L -történetet az L által megfogalmazott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések összessége gyengén támogatja (nem zárja ki kényszerítő erővel).²

¹ Az L -állapotok egymást kölcsönösen kizárják és együttesen kiadják az összes L leírási lehetőséget, röviden: partíciót alkotnak. Amennyiben egy konkrét L -hez az L -ben szereplő leírásoktól logikailag független leírásokat veszünk hozzá, az így kapott L' állapot-partíciója az L -állapotok partíciójának egy finomítása, és az L' -állapotokon az L -állapotok a szokásos értelemben szuperveniálnak és általuk többszörösen vannak realizálva. Például, ha L_1 -ben csak két, logikailag független leírás szerepel (A = „Dani éjfélkor ittas állapotban van” és B = „Daninak éjfélkor pisztolyt szorítanak a fejéhez”), akkor összesen négy L_1 -állapot van: $A \& B$, $A \& \sim B$, $\sim A \& B$, $\sim A \& \sim B$. Ezen L_1 -hez egy harmadik, logikailag független leírást (C = „Danit éjfélkor elborítja a félelem,„) hozzávéve $L_2 = L_1 \& C$ leírás rendszert kapunk, amelyben összesen nyolc L_2 -állapot adódik: $A \& B \& C$, $A \& B \& \sim C$, $A \& \sim B \& C$, $A \& \sim B \& \sim C$, $\sim A \& B \& C$, $\sim A \& B \& \sim C$, $\sim A \& \sim B \& C$, és $\sim A \& \sim B \& \sim C$. A példában szereplő L_1 -állapotokat az L_2 -állapotok többszörösen realizálják, hiszen például az $A \& B$ L_1 -állapotot többszörösen realizálja az $A \& B \& C$ és az $A \& B \& \sim C$ L_2 -állapot.

² Az utóbbi fogalom motivációja Norton (2022) *empirikus lehetőség* fogalma. Az „aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések összessége gyengén támogatja” kifejezés magában foglalja mind az aktuális tényekből, bizonyítékokból, törvényekből és következtetésekből következő deduktív, mind az ezeken alapuló induktív támogatást (amely Norton

- A maximális (ki nem terjeszthető) L -lehetséges L -történeteket L -lehetséges világnak hívjuk.
- Egy L -döntési helyzetben lévő személy L -cselekedhet másképpen, ha az adott L -döntési helyzetben több olyan L -lehetséges L -cselekvés van, amelyek M leírása szerint különböző cselekvéseket instanciálnak. Egy L -döntési helyzetben lévő személy *nem* L -cselekedhet másképpen, ha az adott L -döntési helyzetben nincs több olyan L -lehetséges L -cselekvés, amelyek M leírása szerint különböző cselekvéseket instanciálnak.
- Az L -szabad akarat létezésének szükséges feltétele, hogy van olyan személy és olyan L -döntési helyzet, hogy (a) az adott L -döntési helyzetben a személy L -cselekedhet másképpen.
- Fennáll az L -determinizmus, ha minden L -állapot egyetlen L -lehetséges világhoz tartozik. Fennáll az L -indeterminizmus, ha van két olyan különböző L -lehetséges világ, amelyek egy L -állapotban megegyeznek.³

Különböző L választása esetén különböző L -szabad akarat fogalomhoz jutunk, ahogyan ezt a tanulmány első *Függeléke* két egyszerű példa részletes elemzésén keresztül bemutatja (amelynek áttekintésére ezen a ponton minden Olvasót sürgetek, mert a példák szemléletes képet adnak arról, hogyan viszonyulnak különböző L választása esetén a fent bevezetett L -fogalmak egymáshoz).

Érdekes kiemelni, hogy az L -szabad akarat és az L -cselekedhet másképpen fogalmának egy (L -től függő) *igazságfeltételét* adtuk meg; L rögzítése után az a kérdés, hogy egy személy L -cselekedhet másképpen nem episztemikus kérdés, és az, hogy létezik L -szabad akarat nem válik episztemikussá vagy „látszólagossá” pusztán azáltal, hogy van egy olyan L -től különböző L' , amely szerint nincsen L' -szabad akarat. Általánosan, ha L és L' különböző leírásokat tartalmaznak, nincsen logikai viszony aközött, hogy van-e L -szabad akarat és van-e L' -szabad akarat.

Három konkrét példa L -re, amelyekre a későbbiekben rendszeresen fogunk hivatkozni, és amelyeket itt rögzítünk:

materiális indukció elmélete szerint *nem* episztemikus módon értendő). A fogalom részletesebb elemzéséhez lásd Gyenis (2024).

³ Ha fennáll az L -determinizmus, akkor senki nem L -cselekedhet másképpen, és így nem is létezik L -szabad akarat. Ellenben abból, hogy senki nem L -cselekedhet másképpen nem következik, hogy fennáll az L -determinizmus, hiszen például lehetséges, hogy több különböző L -lehetséges világ tartozik ugyanazon L -döntési helyzethez, ám az összes ilyen különböző L -lehetséges világ ugyanazon cselekvést instanciálja M szerint.

Az L -determinizmus fennállását úgy is kifejezhetjük, hogy *nincsen* L -modalitás vagy az L -modalitás rögzített, az L -indeterminizmus fennállását pedig úgy is kifejezhetjük, hogy *van* L -modalitás vagy az L -modalitás nyitott.

Az L -determinizmus itt bevezetett fogalmának részletes motiválásához a tanulmány V. fejezetében térünk vissza.

- *M*: (i) azon leírások összessége, amelyek megjelenhetnek az ember egyes szám első személyű tapasztalatában, mint például: mindennapos tárgyak fizikája, mindennapi pszichológia (mindennapi közgazdaságtan, szociológia, szociálpszichológia stb), jogelmélet, fenomenológia, és moralitás belső tapasztalatban megjelenni képes leírásai; (ii) ezen leírások segítségével a jelenben adott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések; (iii) valamint az (ii) által rögzített empirikus lehetségeség.
- *K*: (i) *M* leírásai, *kiegészítve* a kortárs kognitív tudomány és neurobiológia leírásaival; (ii) ezen leírások segítségével a jelenben adott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések; (iii) valamint az (ii) által rögzített empirikus lehetségeség.
- *P*: (i) *K* leírásai, *kiegészítve* a kortárs fizika leírásaival; (ii) ezen leírások segítségével a jelenben adott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések; (iii) valamint az (ii) által rögzített empirikus lehetségeség.⁴

Egy elhajított kódarab, a vágyak, a fájdalom, az akarat szabadságának, illetve az erős morális kötelezettségeknek a tapasztalata – valamint a személy, döntési helyzet, és cselekvés fogalmai – mind *M* hatókörébe esnek. Bár a belső tapasztalat képes megjeleníteni a kortárs kognitív tudomány, neurobiológia, illetve fizika egyes kitüntetett leírásait, valamint ezen leírások fogalmát mint absztrakt reprezentációt, nyilvánvaló, hogy mind a kortárs neurobiológia, mind a kortárs fizika lényegesen több és jóval részletesebb leírást tételez, mint ami megjelenhet a belső tapasztalatban. Például ugyan egyes agyállapotok durva reprezentációját, illetve az agyállapot absztrakt fogalmát meg tudjuk magunk számára jeleníteni, az agyunkat alkotó közel 10^{11} neuron összes lehetséges kisülési mintázatának mindegyike nyilvánvalóan nem tud egészében megjelenni a belső tapasztalatban, tehát ezek jelentős része *M* hatókörén kívül esik. Hasonló a helyzet a kortárs fizika által posztulált elemi részecskékkal: ugyan bizonyos konkrét kitüntetett elrendezéseket, valamint a mikrofizikai állapot absztrakt fogalmát matematikai segédeszközök segítségével meg tudjuk magunk számára jeleníteni, az univerzumban található 10^{82} nagyságrendű atom összes lehetséges szuperpozíciója nyilvánvalóan nem tud megjelenni sem a belső tapasztalatban, sem nem rendelhető injektíven hozzá 10^{11} neuron lehetséges kisülési mintázataihoz mint reprezentációs eszközhöz, tehát mind *M*, mind *K* hatókörén kívül esik. Ezért (még ha annak határa nem is lenne teljesen éles, hogy pontosan milyen

⁴ Ugyan az *M*, *K*, és *P* rögzítésénél *M*, *K*, illetve *P*-lehetségeség alatt az *M*, *K*, illetve *P* szerinti empirikus lehetségeséget értem, a tanulmány második, harmadik, és negyedik fejezetének elemzése nagyrészt független ettől a választástól, és az empirikus lehetőség fogalmától ódzkodó Olvasó ezen fejezetekben *M*, *K*, illetve *P*-lehetségeség alatt érthet az *M*, *K*, illetve *P* szerinti logikai lehetségeséget is. Számos jó indok van azonban az empirikus lehetségeség választására; ezen indokokra a tanulmány V. fejezetében térünk vissza.

leírások esnek M , K , és P hatókörébe) világos, hogy P -ben van K -tól logikailag független leírás, és K -ban van M -tól logikailag független leírás. Ebből viszont logikailag következik (és nem szorul rá egy további, fizikalizmushoz hasonló filozófiai tézis fennállására), hogy a fenti módon definiált K -állapotok többszörösen realizálják az M -állapotokat, illetve, hogy a P -állapotok többszörösen realizálják mind az K -állapotokat, mind az M -állapotokat.⁵

Miután rögzítettük M , K , és P jelentését, feltehetjük a kérdéseket: létezik-e M -szabad akarat, K -szabad akarat, és P -szabad akarat? Az M , K , és P előzetes rögzítése után ezek világos igazságfeltétellel rendelkező kérdések, amelyre a válaszokat világunk, valamint M , K , és P együttesen meghatározzák. A válaszok pedig különbözőek lehetnek például az M -szabad akarat és a K -szabad esetben.

Mit jelentene, ha a válaszok különbözőek lennének? Például: akkor van M -szabad akarat, de nincsen K -szabad akarat, ha van olyan döntési helyzet a világban, amelyben a belső tapasztalatban megjelenni képes leírások (M) szerint több különböző cselekvés is lehetséges, azonban az ilyen döntési helyzeteket mindig többszörösen realizálják a kortárs agytudomány leírásait is figyelembe vevő agyállapotok (K -állapotok) úgy, hogy minden egyes ilyen agyállapotot az agytudomány (K) szerint csak egy cselekvés követhet (azonban az adott döntési helyzetet realizáló több különböző agyállapot különböző cselekvésekhez vezethet).

Valóban a fenti viszony áll fenn az M -szabad akarat és a K -szabad akarat létezése között, vagy más viszony van közöttük? Aktuális világunkban a tényleges választ erre a kérdésre bizonyossággal nem tudjuk. Arra a *tézisre*, miszerint világunkban van M -szabad akarat (és így nem áll fenn az M -determinizmus), de nincs K -szabad akarat (azonban nem áll fenn a K -determinizmus), és nincs P -szabad akarat sem (amely tézis azonban agnosztikus a P -determinizmus fennállása kapcsán), a tanulmányban az *empirikus szabad akarat létezésének tézise*ként hivatkozok. A fejezet hátralevő részében amellet érvelek, hogy Bernáth érvei, szándéka ellenére, valószínűleg az empirikus szabad akarat létezését támasztják alá.⁶

⁵ A kortárs fizika nem csak több és jóval részletesebb leírást tételez, mint ami megjelenhet a belső tapasztalatban, hanem aktuális tényei, bizonyítékai, és törvényei segítségével meg is alapoz ilyen, a belső tapasztalatban megjelenni nem képes leírások fennállásával kapcsolatos következtetéseket. Ezen következtetések elutasítása a kortárs fizikával, illetve a külvilág létezésével kapcsolatos radikális szkepszishez vezetne.

⁶ A tanulmány kiinduló módszertani feltevése, miszerint a szabad akaratról való gondolkodás során következetesen nyomon kell követnünk, melyik leírási szinten fogalmazzuk meg egy állítást, egybeesik List (2014) szabad akarat elemzésének kiinduló pontjával. List (a jelen tanulmányban kitüntetett három helyett) két leírási szintet különböztet meg, és ennek megfelelően két különböző szintű lehetőség-fogalmat vezet be, a fizikait és az ágenciálisat. További párhuzamok is vannak List és a jelen tanulmány elemzése között: List is elfogadja a másképpen cselekvés lehetőségét mint a szabad akarat létezésének szükséges feltételét; a másképpen cselekvés lehetőségének List is egy modális értelmezését adja; List is feltételezi, hogy az ágenciális állapotokat többszörösen realizálják a fizikai állapotok; valamint az ágenciális lehetőség-fogalomnak egy olyan reduktív elemzését adja, amely közelítőleg megfelel a jelen tanulmány „logikailag lehetséges M szerint” fogalmának. Ezen feltevések egyik

2. A Libet kísérletek kritikája

Bernáth könyvének első két fejezete rekonstruálható úgy, mint egy érv amellért, hogy a jelen kognitív tudományos kísérleteink alapján legalábbis nem zárható ki, hogy bizonyos helyzetekben *K*-cselekedhetünk másképpen. Bernáth állítása szerint a kognitív tudomány végrehajtott kísérletei (mint amilyenek a Libet kísérletek) legfeljebb csak az ún. Buridan-típusú döntési helyzeteket tesztelték, azonban a *K*-cselekedhet másképpen megjelenésére leginkább az ún. dilemmatikus döntési helyzetekben számítanánk (mint amilyenben például a Milgram kísérletek alanyai találják magukat). Bernáth szerint azonban a dilemmatikus döntési helyzetekben történő viselkedés helyes leírásához (és így az agyállapottoktól való függés természetének megállapításához) nem állnak rendelkezésre közvetlen kísérleti adatok. Mivel a mindennapi tapasztalatok, a kognitív tudomány, és a neurobiológia nyelvén kifejezhető aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések összessége legalábbis kényszerítő erővel nem zárja ki, hogy egyes ilyen dilemmatikus döntési helyzetekben több *K*-lehetséges cselekvés legyen, ezért (érvel ezen rekonstrukció szerint Bernáth) kényszerítő erővel nem zárható ki, hogy vannak olyan helyzetek, amelyekben *K*-cselekedhetünk másképpen.

Azt gondolom, hogy Bernáth könyve első két fejezetének érvrendszere az induktív támogatás egy leegyszerűsítő fogalmának segítségével éri el következtetését (ti. az induktív támogatás kérdését arra szorítja, hogy vajon a kognitív tudomány ténylegesen elvégzett-e olyan *experimentum crucis* jellegű kísérleteket, amelyek a dilemmatikus döntési helyzeteket közvetlenül tesztelik, holott a kortárs kognitív tudományos és neurobiológiai tudásunk összessége ennél jóval erősebb induktív következtetésre ad lehetőséget). Ennek alátámasztására itt nem

következménye, hogy List is hasonlóképpen elemzi a klasszikus inkompatibilista érvet, mint a jelen tanulmány (lásd IV.1 fejezet).

Ezen kezdeti párhuzamokon túl azonban számos ponton eltér List és a jelen tanulmány elemzése. List csak a fizikai determinizmus és az ágenciális másképpen cselekvés viszonyát veszi szemügyre, ám a fizikai determinizmus fennállása jóval többet feltételez a fizikai elméletekről, mint amennyi szükséges (vagy véleményem szerint védhető) — ahogyan a tanulmányban érvelek, a *P*-determinizmus fennállása helyett csak a *P*-szabad akarat nem-létezése mellett érdemes letenni a garast. Ennek a különbségtételnek a hiánya, valamint a három helyett két leírási szintre szorítkozás vezet oda, hogy List nem jut el arra a belátásra, miszerint az empirikus szabad akarat tézise jól illeszkedik a szabad akarat forrás-elemzéséhez (lásd VI.3 fejezet). A jelen tanulmány egyik központi gondolata, miszerint a logikai helyett az empirikus lehetőség fogalmára érdemes támaszkodnunk a magasabb szintű leírások lehetőség-fogalmának reduktív elemzése során (lásd V.1 fejezet), szintén nem jelenik meg List munkájában; azonban az empirikus lehetőség fogalmára támaszkodás teszi (többek között) azt is lehetővé, hogy tudásunk bővülésével (a leírási szint finomításával, lásd VI. fejezet) a szabad akarat hatóköre *tágulhasson* is (míg a szabad akarat hatóköre a leírási szint finomításával List elemzési keretében csak szűkülhet).

Köszönöm a tanulmány egy anonim bírálójának, hogy List kiváló cikkére felhívta a figyelmet.

tesztek kísérletet, abban azonban egyetértek a szerzővel, hogy könyve első két fejezete érdekes tudományfilozófiai értekezés, amely jogosan mutat rá egyes kognitív tudományos következtetések elhamarkodottságára.

A Libet kísérletek rövid kritikája után⁷ vegyük szemügyre Bernáth pozitív érvelését a szabad akarat létezése mellett, és tegyük fel a kérdést: melyik szabad akarat létezését támasztják alá Bernáth központi érvei?

3. Az *akarat szabadság tapasztalata*

Bernáth könyvének második fejezetében érvel amellett, hogy a dilemmatikus döntési helyzetekben az akarat szabadsága együtt jár az akarat szabadság tapasztalatával, míg a más típusú döntési helyzetekben az akarat szabadság tapasztalatának bizonyos elemei hiányoznak. Mivel az akarat szabadság tapasztalatának egyes elemei hiányoznak például a Buridan-típusú helyzetekben, ezért Bernáth szerint nem is szabad arra számítanunk, hogy a Buridan-típusú helyzeteket tesztelő kísérletekben azt találjuk, hogy cselekedhetnénk másképpen. Bernáth érvelését én röviden itt úgy rekonstruálom, hogy Bernáth szerint az akarat szabadságának a másképpen cselekvés lehetősége mellett további feltétele az akarat szabadság tapasztalata. Nem találtam Bernáth könyvében tétel-szerű összefoglalását annak, hogy Bernáth milyen jellemzőit tartja fontosnak az akarat szabadság tapasztalatának, mindenesetre Bernáth elemzése alapján három jellemzőt emelhetünk ki (vö. Bernáth 2023. 85–86): a szabad döntést hozó személy rendelkezik azzal a belső, fenomenális tapasztalattal, hogy (b) nincsen semmilyen olyan belső vagy külső kényszer, amelynek jelenléte miatt egyedül a választott cselekvés lehetséges; hogy (c) a cselekvő személy saját énjé / akaratát határozta meg a döntését; valamint, hogy (d) ez a döntés nem véletlenszerű.⁸

Az az állítás, hogy a szabad döntést hozó személy valamilyen tulajdonságokkal rendelkező belső fenomenális tapasztalattal rendelkezik, a tanulmányban bevezetett terminológia segítségével úgy ragadható meg, hogy a személy egy bizonyos speciális tulajdonsággal rendelkező *M*-állapotban van (az *M* definíciója

⁷ A Libet kísérletek eredményeinek értelmezésével kapcsolatos további skeptikus következtetésekhez lásd pl Fischborn (2016) cikkét és hivatkozásait.

⁸ Nem teljesen egyértelmű számomra, hogy Bernáth szerint az utóbbi két feltételnek a szabad akarat tapasztalatának, vagy a szabad akaratnak magának kell rendelkeznie, de ez a különbség számunkra annyiban mellékes lesz, hogy tárgyalásuk során azt vizsgáljuk, hogy mi annak feltétele, hogy a feltételek veridikusak legyenek. Bernáth elemzéséből az sem teljesen egyértelmű számomra, hogy a másképpen cselekvés lehetőségének tapasztalata szükséges feltétele-e szabad akarat létezésének, és hogy a négy feltétel együttesen elégséges-e, vagy csak annyit mondunk, hogy a szabad akarat tapasztalata szorosan együtt jár a szabad akaratból hozott döntésekkel. Az egyszerűség kedvéért az alábbiakban szükséges és elégséges feltételként kezelem őket, de semmilyen lényeges következtetés nem fog műlni azon, hogy szükséges és elégséges feltételekről, vagy csak szoros együttjárásról beszélhetünk.

szerint, hiszen a belső fenomenális tapasztalatok leírásai M -be tartoznak). Az az állítás, hogy nem áll fenn valamilyen belső vagy külső, a fenomenális tapasztalatban megjelenni képes kényszer, amelynek jelenléte miatt egyedül a választott cselekvés lenne lehetséges, úgy ragadható meg, hogy a személy olyan M -döntési helyzetben van, ahol M -cselekedhet másképpen. Így a másképpen cselekvés lehetőségét az akaratszabadság tapasztalatának Bernáth által sugallt feltételeivel kiegészítve a következő definíciót kapjuk:

- Pontosán akkor létezik az L -szabad akarat, ha van olyan személy és olyan L -döntési helyzet, hogy
 - (a) az adott L -döntési helyzetben a személy L -cselekedhet másképpen;
 - (b) az adott L -döntési helyzet egyben olyan M -állapot is, amely szerint a személy azzal a belső, fenomenális tapasztalattal rendelkezik, hogy olyan M -döntési helyzetben van, ahol M -cselekedhet másképpen;
 - (c) az adott L -döntési helyzet egyben olyan M -állapot is, amely szerint a személy azzal a belső, fenomenális tapasztalattal rendelkezik, hogy olyan M -döntési helyzetben van, ahol saját énjé / akarata határozta meg a döntését;
 - (d) az adott L -döntési helyzet egyben olyan M -állapot is, amely szerint a személy azzal a belső, fenomenális tapasztalattal rendelkezik, hogy olyan M -döntési helyzetben van, ahol döntése nem véletlenszerű, hanem meghatározott.

4. Mikor veridikus a cselekedhet másképpen tapasztalata?

Vegyük észre, hogy az L -szabad akarat (b) feltétele pontosan akkor fejezi ki azt, hogy a másképpen cselekvés lehetőségének tapasztalata veridikus – ti., hogy a döntési helyzetben lévő személy pontosan azzal a belső, fenomenális tapasztalattal rendelkezik, amelyet a másképpen cselekvés lehetőségét előíró (a) feltétel kifejez –, ha az L -szabad akarat fenti definíciójában L helyébe M -et helyettesítünk, vagyis pontosan az M -szabad akarat esetén!

Ez a helyzet egyáltalán nem véletlen: Bernáth könyvének harmadik fejezetében az alapján érvel a szabad akarat létezése mellett, hogy egyrészt rendelkezünk a szabad akarat belső, fenomenológiai tapasztalatával, másrészt a szabad akarat belső, fenomenológiai tapasztalata többnyire veridikus. Azonban, mivel Bernáth érve teljesen a belső, fenomenológiai tapasztalatokon, tehát *definíció szerint* az M -leírások segítségével megfogalmazható tényeken, bizonyítékokon, törvényeken, és következtetéseken nyugszik, ezért közvetlenül nem is bizonyíthat annál többet, mint hogy az M -szabad akarat létezik! Pontosán ugyanez a helyzet Bernáth második, moralitás jelenségein nyugvó érvével: mivel az érvelés kizárólag olyan tényekre, bizonyítékokra, törvényekre, és következtetésekre épül, amelyeket definíció szerint az M -leírások segítségével adhatunk meg, ezért az

érvelés hatóköre nem is nyúlhat túl az M -szabad akarat létezésének alátámasztásán!

Bernáth könyvének központi fenomenológiai és morális érvei tehát legfeljebb arra lehetnek alkalmasak, hogy alátámasszák az M -szabad akarat létezését, és nem tudnak közvetlen, pozitív bizonyítékot szolgáltatni arra, hogy akár a K -szabad, akár a P -szabad akarat létezne.

5. *Mikor veridikus a saját én általi meghatározottság tapasztalata?*

Az előző alfejezetben arra jutottunk, hogy a szabad akarat (b) feltétele akkor veridikus, ha van M -szabad akarat. Vessünk most egy pillantást az M -szabad akaratra alkalmazott (c) feltételre, amely azt mondja, hogy van olyan személy és olyan M -döntési helyzet, amely egyben olyan M -állapot is, amely szerint a személy azzal a belső, fenomenális tapasztalattal rendelkezik, hogy olyan M -döntési helyzetben van, ahol saját énje / akarata határozta meg a döntését. Az a tapasztalat, hogy a saját én / akarat határozza meg a döntést akkor veridikus, ha létezik egy olyan $X =$ „a saját én / akarat ezt-és ezt a döntést hozta” amellyel a döntés már meghatározódik, vagyis, ha egy $M' = M \& X$ leírásainak segítségével megfogalmazható aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések alapján minden döntési helyzetben csak egyetlen cselekvés M' -lehetőséges, más szóval, ha nincsen M' -szabad akarat!

Vegyük észre azonban, hogy az az X kifejezés, hogy „a saját én / akarat ezt-és-ezt a döntést hozta” egy teljes egészében a belső tapasztalatban megjelenni képes leírás, és így definíció szerint már eleve része M -nek! Magyarán a leírásokra $M' = M \& X = M$, és így a (c) feltétel *prima facie* akkor veridikus, ha nincsen M -szabad akarat! Mivel ha (b) feltétel veridikus, akkor van M -szabad akarat, míg ekkor ha (c) feltétel veridikus, akkor nincsen M -szabad akarat, a mindkét feltétel veridikusságát megkövetelő M -szabad akarat fogalma ellentmondásosnak tűnik.⁹

⁹ Első közelítésben az ellentmondást a következő módon is feloldhatjuk: vegyük ki M -ből X -et, és legyen M' definíció szerint azon leírások összessége, amire igaz, hogy $M' \& X = M$ (ahol X a „saját én / a saját akarat ezt-és-ezt a döntést hozta”-típusú leírások halmaza), és ezután egyrészt érveljünk amellett, hogy van M' -szabad akarat, majd érveljünk amellett, hogy nincsen M -szabad akarat. Sajnos az M' -szabad akarat létezése melletti érvelés jóval kevésbé lenne meggyőző: egyrészt, ahogy korábban láttuk, további, megfelelően alátámasztott módosítás nélkül a szabad akarat (b) feltétele akkor veridikus, ha létezik M -szabad akarat; másrészt az sem világos, hogy a fenomenológiai vagy morális érvek miért csak az M -szabad akarat létezését lennének képesek alátámasztani; harmadrészt egyáltalán nem világos, milyen szerkezete van a csak az M' leírások nyelvén megfogalmazott aktuális tények és bizonyítékok összességének. Ha sikertülne mindezen nehézségeken túllépni és kielégítően alátámasztani az M -szabad akarat létezését, úgy a szabad akarat (d) feltételének veridikussága alapján tudunk úgy érvelni, hogy nincsen M -szabad akarat (lásd a következő alfejezetet).

Az ellentmondás azonban csak látszólagos. Ennek megvilágításához legyen D az az (M leírásainak segítségével megfogalmazott) szituáció, ami szerint egy dilemmatikus döntési helyzetben, például egy Milgram-kísérletben résztvevő személy latolgatja, hogy megnyomja-e a másik embernek fájdalmat okozó gombot. Legyenek továbbá:

X_0 = „a saját én / akarat még nem hozott döntést”,

X_1 = „a saját én / akarat úgy döntött, hogy megnyomja a gombot”,

X_2 = „a saját én / akarat úgy döntött, hogy nem nyomja meg a gombot”.

A dilemmatikus döntési helyzetet ezen leírások segítségével így írhatjuk le: személy kezdetben abból a döntési állapotból, amit D és az jellemez, hogy a saját én / akarat még nem hozott döntést, abba az immár nem döntési helyzetbe kerül, amelyet D és vagy az jellemez, hogy azt a döntést hozta, hogy megnyomja a gombot, vagy pedig az, hogy azt a döntést hozta, hogy nem nyomja meg a gombot. Tehát a személynek $D \& X_0 \& \sim X_1 \& \sim X_2$ a kezdeti M -állapota, amelyből vagy $D \& \sim X_0 \& X_1 \& \sim X_2$, vagy pedig $D \& \sim X_0 \& \sim X_1 \& X_2$ későbbi M -állapotba kerül. A dilemmatikus döntési helyzet, amely megengedi azt, hogy a személy M -cselekedhet másképpen, a $D \& X_0 \& \sim X_1 \& \sim X_2$ kezdeti M -állapot. Azonban a személy már nem cselekedhet másképpen sem a $D \& \sim X_0 \& X_1 \& \sim X_2$, sem pedig a $D \& \sim X_0 \& \sim X_1 \& X_2$ M -állapotban, ezen utóbbi M -állapotok ugyanis azzal a tulajdonsággal bírnak, hogy őket már csak egy cselekvés követhet, ti. $D \& \sim X_0 \& X_1 \& \sim X_2$ -t az a cselekvés, hogy a személy megnyomja a gombot, míg $D \& \sim X_0 \& \sim X_1 \& X_2$ -t pedig az a cselekvés, hogy a személy nem nyomja meg a gombot.

Kicsit részletesebben: ha

C_0 = „nincs még cselekvés”,

C_1 = „elkezdődik a gomb megnyomása, mint cselekvés”,

C_2 = „elkezdődik a gomb nem megnyomása, mint cselekvés”,

akkor a dilemmatikus döntési helyzetet $D \& X_0 \& C_0$ jellemzi (a követhetőség kedvéért a következőkben a konjunkciókból elhagyom az összes olyan leírást, amelyek tagadását értelemszerűen hozzá kellene még toldani ahhoz, hogy egy állapothoz jussunk), amely egy olyan döntési helyzet, amelyben a személy M -cselekedhet másképpen: a személy vagy úgy dönt, hogy megnyomja a gombot, amelynek M -leírása az, hogy a $D \& X_0 \& C_0$ -t $D \& X_1 \& C_0$ követi, vagy pedig a sze-

A tanulmány következtetései és az empirikus szabad akarat fogalma értelemszerű módosításokkal összeegyeztethető azzal a lehetőséggel, hogy nem létezik M -szabad akarat, csak egy olyan M -nél szűkebb M^- leírások nyelvén megadott M^- -szabad akarat létezik, ahol az M^- -állapotok világunknak nagyjából a humán mentális állapotokhoz hasonló finomságú leírását adják. Ezt a lehetőséget azonban itt nem elemezzük tovább.

mély úgy dönt, hogy nem nyomja meg a gombot, amelynek M -leírása az, hogy a $D \& X_0 \& C_0$ -t $D \& X_2 \& C_0$ követi. Azonban sem $D \& X_1 \& C_0$ -ban, sem $D \& X_2 \& C_0$ -ban nem cselekedhetnénk már másképpen: $D \& X_1 \& C_0$ -t már csak egy M -lehetséges M -állapot követheti, ti. $D \& X_1 \& C_1$, és $D \& X_2 \& C_0$ -t is már csak egy M -lehetséges M -állapot követheti, ti. $D \& X_2 \& C_2$.¹⁰

Tehát az az M -leírás, miszerint „a személy saját énje / akarata határozta meg a döntését” igaz abban az értelemben, hogy először a személy „saját énje / akarata még nem hozott döntést”, majd vagy „saját énje / akarata úgy döntött, hogy megnyomja a gombot”, és ezután „elkezdődik a gomb megnyomása, mint cselekvés”, vagy pedig „saját énje / akarata úgy döntött, hogy nem nyomja meg a gombot”, és ezután „elkezdődik a gomb nem megnyomása, mint cselekvés”. Előbb az akarat határozódik meg (M értelemben) szabadon, majd ezen akaratot immár robosztusan követi az akarat tartalmával megegyező cselekvés.

A szabad akarat (c) feltétele tehát szintén akkor veridikus, ha a személy M -cselekedhet másképpen, és az alfejezet elején vázolt ellentmondás csak látszólagos. Az természetesen további kérdés, hogy van-e valami, ami azt is meghatározza, hogy az első vagy a második módon lesz igaz az a leírás, hogy „a személy saját énje / akarata határozta meg a döntését”. Erre a választ M -en kívül kell keresnünk, ahogyan ezt a következő alfejezet be is mutatja.

6. Mikor veridikus az akarat nem véletlenszerű meghatározottságának tapasztalata?

Arra jutottunk, hogy a szabad akarat (b) és (c) feltétele akkor veridikus, ha létezik az M -szabad akarat; haladjunk tovább, és nézzük meg, hogy a (d) feltétel milyen körülmények között veridikus. Az M leírások szintjén a szabad akarat (d) feltétele azt mondja ki, hogy van olyan személy és olyan M -döntési helyzet, amely egyben olyan M -állapot is, amely szerint a személy azzal a belső, fenomenális tapasztalattal rendelkezik, hogy olyan M -döntési helyzetben van, ahol döntése nem véletlenszerűen meghatározott. A döntés nem véletlenszerű meghatározottságának tapasztalata azonban akkor veridikus, ha létezik valami, ami egyértelműen meghatározza a döntést, ti. léteznek olyan X leírások, hogy az $M' = M \& X$ leírásainak segítségével megfogalmazható aktuális tények és bizonyítékok alapján minden döntési helyzetben csak egyetlen cselekvés M' -lehetséges, más szóval, ha nincsen M' -szabad akarat! Ez az X azonban nem lehet az M része; mint az előző alfejezetben láttuk, a saját én / akarat ugyan meghatározza a dön-

¹⁰ Pontosabban úgy fogalmazhatunk, hogy először $D \& X_0 \& C_0$ -ben a személy L -akarhat másképpen, majd $D \& X_1 \& C_0$ -ben ill. $D \& X_2 \& C_0$ -ben már nem L -cselekedhet másképpen, mint ahogy azt az akarata korábban meghatározta. A terminológiát a tanulmányban nem kettőzöm meg pusztán abból a célból, hogy az L -akarhat másképpen és az L -cselekedhet másképpen fogalmait megkülönböztessem.

tést abban az értelemben, hogy egy M -döntési helyzetet egy olyan M -állapot követ, amelyben a saját én / akarat pontosan úgy határozza meg a cselekedetet, ahogyan az végre is lesz hajtva, de M sem azt nem rögzíti, hogy az M -lehetőségek közül *melyik* döntés határozódik meg, sem azt nem tudja alátámasztani, hogy ez a döntés nem véletlenszerűen van kiválasztva.

Mi állhat egy olyan M' helyén, ami garantálja, hogy még akkor is, ha van M -szabad akarat, nincsen M' -szabad akarat? Tudományos világképünkkel összhangban, *pace* Bernáth, például $M' = P$ megteszi. Azonban nem szükséges, és nem is érdemes ilyen messzire, a mikrofizikai állapotokig mennünk ahhoz, hogy találjunk egy olyan M' -t, amellyel már nem létezik M' -szabad akarat.

Mi lehet tehát az az M' , amely a legjobb magyarázó szerepet tudja betölteni abban, hogy lehessen olyan tapasztalatunk, miszerint egy döntésünk nem véletlenszerűen meghatározott? Ha van M -szabad akarat, de nincsen M' -szabad akarat, akkor X nem lehet üres, tehát M' -nek tartalmaznia kell olyan leírásokat is, amelyek nem jelenhetnek meg a belső tapasztalatban. Azonban a (d) feltétel szerint a belső tapasztalatban valamilyen módon mégis „megérezzük”, hogy a döntés nem véletlenszerű, annak ellenére, hogy a belső tapasztalatban nem jeleníthető meg az az állapot, amely meghatározza a döntést. Tekintve, hogy jó okunk van azt gondolni, hogy belső tapasztalatunk az agyunk működésén nyugszik, a legkézenfekvőbb javaslat egy olyan állapotra, amely egyrészt képes lehet arra, hogy meghatározza a döntést, másrészt oksági értelemben (lásd Fazekas et al. 2021) kellően „közel” van a belső tapasztalathoz, hogy ki tudja alakítani azt a megérzést a belső tapasztalatban, hogy a döntés nem véletlenszerűen meghatározott, az agyállapotok valamilyen durva felbontása (ideális esetben a különböző döntésekhez tartozó agyállapotok ekvivalencia-osztálya). Más szóval, az egyik legjobb jelölt arra az M' -re, amely szerint az M -szabad akarat (d) feltétele veridikus, a K , ti. a mindennapos tapasztalatok leírásai kiegészülve a kortárs kognitív tudomány és neurobiológia durva agyállapot-leírásaival.

Az M -szabad akarat (d) feltételének veridikussága tehát abduktív módon alátámasztja, hogy *nem* létezik K -szabad akarat! A gondolatmenet további érdekessége, hogy általa úgy mond „ingyen” kapjuk meg azt az eredményt, hogy cselekedeteinket a koponyánk határán belüli oksági folyamatok határozzák meg – és ez az eredmény nem más, mint amit a szabad akarat irodalmának ún. *forrás elemzése*i követelnek meg mint a szabad akarat szükséges feltételét! (A forrás elemzésre a IV.3 fejezetben visszatérünk; lásd még: Gyarmathy 2016, O'Connor és Franklin 2022, Ziegler 2009.)

Összegezve: míg a szabad akarat Bernáth által adott (b) és (c) feltételének veridikussága alapján arra jutottunk, hogy létezik M -szabad akarat, a (d) feltétel veridikussága, a szerző szándéka ellenére, azt sugallja, hogy nem létezik K -szabad akarat.

Bernáth a (d) feltétel veridikusságának egy extravagáns megoldását látszik választani, miszerint az akaratot meghatározó X nem csak M -en, hanem még

P-n is kívül esik: a szerző a 187–199 oldalakon egy metaforikus metafizikai képet fest a fizikán is kívül álló énről. Bernáth metaforikus metafizikai képének rekonstruálására itt nem vállalkozom; bár a metaforikus metafizikai képet részlegesen motiválja a szerzőnek a világ fizikai zártsága (ibid. 151–165), valamint a fatalizmus (ibid. 174–187) ellen szóló érvelése, úgy sejtem, hogy ezen megfontolások a szerző számára is csak másodlagosak. Bernáth, sejtésem szerint, úgy gondolja, hogy könyve harmadik fejezetében vázolt fenomenológiai és morális érvei a *P*-szabad akarat létezését támasztják alá, és ha tényleg ez lenne a helyzet, akkor a (d) feltétel veridikusságához az akaratot továbbá meghatározó *X*-nek így valóban egy *P*-n kívüli metafizikai világba kellene tartoznia. Azonban, ahogyan a II.4 fejezetben megmutattuk, lényegében definíció szerinti következmény, hogy Bernáth fenomenológiai és morális érvei csak az *M*-szabad akarat létezését támaszthatják alá. Az *M*-szabad akarat létezése viszont összeegyeztethető azzal a lehetőséggel, hogy nincsen *K*-szabad akarat, és nincsen *P*-szabad akarat sem.¹¹

7. Összegzés

Az eddigieket összegezve: a másképpen cselekvés lehetősége akkor áll fenn, és a szabad akarat belső tapasztalata akkor veridikus, ha a belső tapasztalatban megjelenni képes leírások szerint vannak olyan döntési helyzetek, amelyekben cselekedhetnénk másképpen, ha rendelkezünk annak tapasztalatával, hogy cselekedtetnénk másképpen, hogy a döntéseink tőlünk származnak, és hogy döntéseink nem véletlenszerűek, és ez utóbbi tapasztalatot jogosan tulajdoníthatjuk annak, hogy agyállapotaink egyértelműen meghatározzák cselekedeteinket. A tanulmány eddigi elemzése tehát alátámasztja az empirikus szabad akarat tézisé.

Az empirikus szabad akarat létezése egyrészt összhangban van a cselekvések tudományok által sugallt agyállapoti, illetve mikrofizikai meghatározottságának képével, másrészt metaforikus metafizikai feltevések nélkül is összeegyeztethető a szabad akarat Bernáth által sugallt fenomenális tapasztalatával,¹² valamint – ahogyan ezt a következő fejezet valamivel részletesebben kifejti – a moralitás jelenségeivel is.

¹¹ Arra, hogy az akarat nem véletlenszerű meghatározottságának tapasztalatát milyen filozófiai megoldásokkal lehet megpróbálni feloldani akkor, ha nem követjük a tanulmány módszertani javaslatát az *L*-szabad akaratok megkülönböztetésére, lásd még Bernáth és Tózsér (2016).

¹² Az empirikus szabad akarat azon feltevése, miszerint *M*-cselekedhetünk másképpen, összecseng az alapvetően libertáriánus népi pszichológiai intuíciókkal (lásd pl. Caruso 2012). Ugyan Caruso (2012) a népi pszichológiai intuíciókat libertáriánus mellett inkompatibilistaként is jellemzi, mivel az általa hivatkozott pszichológiai kísérletek az én olvasatomban nem tesznek explicit különbséget *M*-determinizmus és *P*-determinizmus között, és a kísérleti alanyoknak feltett kérdések ésszerűen értelmezhetők úgy, mint az *M*-determinizmus (illetve *M*-oksági zártság) fennállására vonatkozó kérdések, ezért a kísérleti eredmények összeegyeztethetők az empirikus szabad akarat tézisével (miszerint nincsen

III. MIRE ELEGENDŐ AZ EMPIRIKUS SZABAD AKARAT?

1. Az empirikus szabad akarat hatóköre

Ha létezik az empirikus szabad akarat, akkor definíció szerint nem létezik a *P*-szabad akarat. Hogyan befolyásolja ez az állítás a moralitás azon kérdéseit, miszerint például felelősek vagyunk-e a cselekedeteinkért, vagy eleget kell-e tennünk a feltétlen felszólításoknak?

A rövid válasz az, hogy úgy tűnik, nem befolyásolja: a moralitás fogalomrendszere definíció szerint *M*-hez tartozik, így a morális kijelentések igazságfeltétele (sőt, az a kérdés is, hogy ezen igazságfeltételek fennállása episztemikusan alátámasztható-e) *M* leírásainak segítségével megfogalmazható tényeken, bizonyítékokon, törvényeken, és következtetéseken múlik. Amennyiben léteznek olyan jó érvek (mint például Bernáth könyve harmadik fejezetének érvei), amelyek alátámasztják, hogy a moralitás igazságfeltételeihez szükséges a szabad akarat létezése, akkor ezek az érvek *M* leírásainak segítségével vannak megfogalmazva, és így az *M*-szabad akarat létezésének szükségességéhez vezetnek. Azonban ha létezik az empirikus szabad akarat, akkor létezik az *M*-szabad akarat, és az *M*-szabad akarat létezése nem áll ellentmondásban azzal az állítással, hogy nem létezik *P*-szabad akarat.

Például: első közelítésben ésszerűnek tűnik kikötni, hogy csak akkor lehetünk *felelősek* egy cselekedetért, ha szabad akaratunkból döntöttünk a cselekedetről. A morális felelősség fogalma meg tud jelenni a belső tapasztalatban, ezért *M* leírásaihoz tartozik, és így a felelősség igazságfeltétele azon múlik, hogy egy adott módon cselekvő személy döntése pillanatában *M*-cselekedhetett volna-e másképpen. Ez utóbbi kérdés viszont a döntés körülményein múlik – egyes helyzetekben a személy *M*-cselekedhetett volna másképpen (és ennek megfelelően felelős a cselekedetért), más helyzetekben pedig nem *M*-cselekedhetett volna másképpen (és ennek megfelelően nem felelős a cselekedetért). Azon a tényen viszont, hogy egy adott helyzetben egy személy *M*-cselekedhetett volna-e másképpen, semmit nem változtat az, hogy létezik-e *P*-szabad akarat.

Bernáth moralitásból fakadó érvelésének „kulcslépése az az állítás, amely szerint feltétlen felszólítás és így erős kötelezettség címzettje csak az lehet, aki rendelkezik azzal az akaratszabadsággal, amely létezése mellett a dilemmatikus döntések belső tapasztalata tanúskodik, és amely szabad akarat típusra jellem-

M-determinizmus, azonban a *P*-determinizmus fennállása nyitott kérdés). Turri (2017) kísérleteinek szövegezése világosabban megragadja azt a feltevést, hogy (a jelen tanulmány terminológiájával fogalmazva) egyes kísérleti kondíciókban a személyek nem *K*-cselekedhetnek másképpen, és (olvasatomban ezen világosabb szövegezés eredményeként) több kísérlete is kompatibilista módon jellemezhető eredménnyel zárul. A népi pszichológiai intuíciók (lásd még Nahmias et al. 2006) összevetése az empirikus szabad akarat tézisével azonban egy másik tanulmány tárgya kell, hogy legyen.

zó az, hogy az akarat irányát az én határozza meg anélkül, hogy véletlenszerűvé válna az akarat kialakítása, jóllehet az én a döntés pillanatában az akaratot egyik vagy másik nyitott alternatíva megvalósítására is irányíthatja” (Bernáth 2023. 129). Ahogyan a tanulmány második fejezetében igyekeztem megmutatni, a Bernáth által keresett akaratszabadság nem más, mint az M -szabad akarat, és így, Bernáth idézett állítását elfogadva, amennyiben létezik az empirikus szabad akarat, úgy a feltétlen felszólítások követéséhez Bernáth szerint szükséges legfontosabb feltétel adott.

Mennyiben változtatja meg ezeket a következtetéseket, ha tudatára ébredünk annak, hogy nincsen P -szabad akarat? Az az állítás, miszerint nincsen P -szabad akarat, megjeleníthető a belső tapasztalatban, vagyis van olyan M állapot, amely egy olyan személyt instanciál, akinek tudatának fókuszában van az az állítás, hogy nincsen P -szabad akarat. Semmi nem zárja ki azt azonban, hogy ez az M állapot egyszersmind olyan M -döntési helyzet legyen, amiben a személy M -cselekedhet másképpen. Az a tény, hogy valaki meg tudja jeleníteni a tudatában az állítást, hogy nincsen P -szabad akarat, nem változtatja meg az M -lehetőségesség tényeit – nem zárja ki, hogy egy adott M -döntési helyzetben az M által megfogalmazott tények, bizonyítékok és következtetések összessége gyengén alátámaszt-e több különböző M -cselekvést is. Például egy Milgram kísérletet le lehet folytatni úgy is, hogy megkérjük a kísérleti alanyokat, hogy a gomb megnyomása feletti döntésük közben hozzák tudatuk fókuszába azt a tézist, hogy nincsen P -szabad akarat: az, hogy ezt sikeresen meg tudják tenni, még nem zárja ki, hogy az alanyok továbbra is M -cselekedhetnek másképpen, ti. hogy M szerint meg is nyomhatják a gombot, meg nem is. Ugyanezen okból a P -szabad akarat nem-létezésének tudása nem ment fel egy olyan döntés felelőssége alól, amelyet úgy hoztunk meg, hogy M -cselekedhettünk másképpen, hiszen a felelősség igazságfeltételének az M -cselekedhet másképpen fennállása a lényegi eleme, nem pedig a P -szabad akarat nem-létezésére vonatkozó tudásunk hiánya.

2. A konzervatív és progresszív metafizika csatája

Bernáth könyvének ötödik fejezete a konzervatív és a progresszív metafizika nagy világnézeti csatáját vetíti elénk. A Bernáth által konzervatív metafizikának keresztelt világnézet követője szerint racionális elfogadni a szabad akarat létezését, és meg kell őrizni az ezt alátámasztó belső tapasztalat primátusát a tudományokból fakadó, a szabad akaratot tagadó induktív képpel szemben. A konzervatív metafizikával szemben áll a Bernáth által progresszív metafizikának keresztelt világnézet, amelynek követői szerint ezen belső tapasztalatokat valami más (például a tudomány) segítségével meghaladtuk, és így a belső tapasztalat következtetéseit, mint például a szabad akarat létezését, nyugodtan tagadhatjuk (Bernáth 2023. 202–203). Bernáth részletesen elemzi a két világnézet között fennálló „ismeret-

elméleti patthelyzetet”, és bár nem lát esélyt arra, hogy azt hagyományos filozófiai érvekkel fel lehessen oldani (ibid. 214), változatos érveket hoz a konzervatív metafizika elfogadása és a progresszív metafizika elutasítása mellett.

Ha létezik az empirikus szabad akarat, akkor Bernáth ismeretelméleti patthelyzete kézenfekvő feloldást nyer. Bernáth ugyanabba a hibába esik – ahogyan ezt a következő fejezetben bemutatjuk –, mint a kompatibilizmus elleni klasszikus ellenérvek: nem tesz különbséget az *M*-szabad akarat és a *P*-szabad akarat létezésének kérdése között. Bernáth ismeretelméleti patthelyzete megszűnik, ha elfogadjuk, hogy míg a konzervatív metafizika érvei valójában csak azt támasztják alá, hogy racionális elfogadni az *M*-szabad akarat létezését, addig a progresszív metafizika érvei mellett csak azt racionális elfogadni, hogy nem létezik *K*-szabad akarat és *P*-szabad akarat. A két oldal érvei különböző állításokat támasztanak alá, és ezen különböző állítások lehetnek egyszerre is igazak: Bernáth ismeretelméleti patthelyzetének kézenfekvő feloldása nem más, mint az empirikus szabad akarat létezésének elfogadása.

A következő fejezet megmutatja, hogy az empirikus szabad akarat tézise összeegyeztethető a kompatibilista álláspontokat cáfolni célzó fő érvekkel, úgymint a klasszikus inkompatibilista érvel, az ún. következmény érvel, és a forrás elemzés ellen irányuló érvel.

IV. EMPIRIKUS SZABAD AKARAT ÉS A KLASSZIKUS ELLENÉRVEK

A továbbiakban tegyük fel, hogy fennállnak az empirikus szabad akarat létezésének feltételei – tehát: van *M*-szabad akarat, nincsen *K*-szabad akarat, nem áll fenn a *K*-determinizmus, és nincsen *P*-szabad akarat –, és nézzük meg, hogyan viszonyul az empirikus szabad akarat a kompatibilizmus lehetőségét tagadó legismertebb érvekhez.

1. A klasszikus inkompatibilista érv

A klasszikus inkompatibilista érvet első közelítésben a következőképpen foglalhatjuk össze (lásd pl. McKenna et al. 2019):

1. Az, hogy egy személy cselekedhet másképpen szükséges feltétele annak, hogy létezzen szabad akarat.
2. Ha a determinizmus igaz, akkor egyetlen személy sem cselekedhet másképpen.
3. Tehát, ha a determinizmus igaz, akkor nem létezik szabad akarat.

A klasszikus inkompatibilista érv azonban összeomlik, ha a tanulmány módszertani javaslatát követve explicitté tesszük az érvben megjelenő fogalmak leírás szintjét. Egy kézenfekvő behelyettesítés a következő:

- 1'. Az, hogy egy személy *M*-cselekedhet másképpen, szükséges feltétele annak, hogy létezzen szabad akarat.
- 2'. Ha a *P*-determinizmus igaz, akkor egyetlen személy sem *P*-cselekedhet másképpen.
- 3'. Tehát, ha a *P*-determinizmus igaz, akkor nem létezik szabad akarat.

Ezen helyettesítésekkel az 1' premissza igaz az empirikus szabad akaratra, és a 2' egyszerűen következik a *P*-determinizmus és *P*-cselekedhet másképpen definíciójából, ám 1' és 2' premisszákból nyilvánvalóan nem következik a 3' konklúzió, hiszen a két premissza különböző cselekedhet másképpen fogalmat használ. 3' konklúzió ráadásul hamis az empirikus szabad akaratra: az empirikus szabad akarat létezése összefér azzal, hogy a *P*-determinizmus igaz, hiszen az empirikus szabad akarat definíciója egyenesen meg is követeli, hogy ne létezzen a *P*-szabad akarat, amelyhez a *P*-determinizmus fennállása elégséges feltétel.

Megpróbálhatjuk más módon is behelyettesíteni az empirikus szabad akarat fogalmait:

- 1''. Az, hogy egy személy *P*-cselekedhet másképpen, szükséges feltétele annak, hogy létezzen szabad akarat.
- 2''. Ha a *P*-determinizmus igaz, akkor egyetlen személy sem *M*-cselekedhet másképpen.
- 3''. Tehát, ha a *P*-determinizmus igaz, akkor nem létezik szabad akarat.

Ezen behelyettesítés mellett a 3' konklúzió továbbra sem következik a premisszákból, és a konklúzió továbbra sem igaz az empirikus szabad akaratra, de emellett még az 1'' is hamis az empirikus szabad akaratra, és a 2'' premissza is hamis. Ha 1' premisszát párosítjuk a 2'' premisszával, vagy 1'' premisszát a 2' premisszával, akkor legalább helyes következtetést kapunk, ellenben az első esetben a második, a második esetben az első premissza hamis az empirikus szabad akaratra, tehát a következtetés továbbra sem jó érv.

Talán a hibát azzal követtük el, hogy a determinizmus fogalmába a *P*-determinizmus fogalmát helyettesítettük az *M*-determinizmus fogalma helyett? Lássuk:

- 1'. Az, hogy egy személy *M*-cselekedhet másképpen, szükséges feltétele annak, hogy létezzen szabad akarat.
- 2'''. Ha az *M*-determinizmus igaz, akkor egyetlen személy sem *M*-cselekedhet másképpen.
- 3'''. Tehát, ha a *M*-determinizmus igaz, akkor nem létezik szabad akarat.

Vége: a premisszák és a konklúzió is igazak az empirikus szabad akaratra, és a konklúzió következik a premisszákból! Az egyetlen bökkenő: nincsen jó érv amellett, hogy az *M*-determinizmus fennáll (és ha létezik az empirikus szabad akarat, akkor nem is áll fenn). A determinizmus melletti elköteleződés fő motívációja a fizika egyes elméletein, nem pedig a világ mindennapi tapasztalatban

megjelenő működésén nyugszik. Tehát az utóbbi érv ugyan helyes, arra azonban alkalmatlan, hogy az empirikus szabad akaratnak a fizikai determinizmussal való inkompatibilitásáról bármit mondjon.¹³

A fentiekből nyilvánvaló, hogy a klasszikus inkompatibilista érv a cselekedhet másképpen két különböző fogalmának összemosásán nyugszik, és nem cáfolja az empirikus szabad akarat létezését.

2. A következmény érv

Az ún. következmény érv esetén még rosszabb a helyzet. Az érvet első közelítésben a következőképpen foglalhatjuk össze (lásd ismét McKenna et al. 2019):

1. Senkinek nincsen hatalma a múlt és a fizika törvényeinek tényei felett.
2. Senkinek nincsen hatalma azon tény felett, hogy a múlt és a fizika törvényei együttesen egyértelműen meghatározzák a jövő tényeit (senkinek nincsen hatalma a determinizmus fennállása felett).
3. Tehát, senkinek nincsen hatalma a jövő tényei felett.
- C. Mivel senkinek nincsen hatalma a jövő tényei felett, senki nem cselekedhet másképpen.

Az érv megértéséhez még szükség van a „hatalommal rendelkezés” meghatározására: az érv szerint egy személynek nincsen hatalma egy tény felett, ha nincsen olyan cselekvése, amely azt eredményezi, hogy a tény ne álljon fenn.

A tanulmány fogalmai segítségével a fenti érvet a következőképpen lehet rekonstruálni. Akkor mondjuk, hogy egy személynek nincsen hatalma egy tény felett, ha nem létezik olyan *L*-döntési helyzet, amelyben a tény fennáll, és amelyben az adott személynek lenne olyan *L*-cselekvése, amelyre igaz, hogy ha *L*-cselekvés valósul meg, akkor a cselekedet követő egyik *L*-állapotban a tény már nem áll fenn. Az nem világos, hogy *L* helyébe milyen leírási szintet kellene helyettesíteni, de a múlt és a jövő tényei, az érv megfogalmazásából következően, feltehetően *P*-állapotokra fordíthatók.

Ezen definíciót az érv premisszáiba helyettesítve a következő abszurdumhoz jutunk:

1. Nem létezik olyan *L*-döntési helyzet, amelyben a múlt egy *P*-állapota és a fizika törvényeinek egyes tényei fennállnak, és amelyben az adott személynek lenne olyan *L*-cselekvése, amelyre igaz, hogy ha *L*-cselekvés valósul meg, akkor a cselekedet követő egyik *L*-állapotban a múlt ezen *P*-állapota vagy a fizika törvényeinek ezen tényei már nem állnak fenn.

¹³ A fentiekhez hasonló következtetéseket von le List (2014), részletesebben lásd a 6. lábjegyzetet.

2. Nem létezik olyan L -döntési helyzet, amelyben az a tény fennáll, hogy a múlt egy P -állapota és a fizika törvényei együttesen egyértelműen meghatározzák a jövő P -állapotait, és amelyben az adott személynek lenne olyan L -cselekvése, amelyre igaz, hogy ha L -cselekvés valósul meg, akkor a cselekedet követő egyik L -állapotban az a tény, hogy a múlt egy P -állapota és a fizika törvényei együttesen egyértelműen meghatározzák a jövő P -állapotait már nem áll fenn.
3. Tehát, nem létezik olyan L -döntési helyzet, amelyben a jövő egy P -állapota fennáll, és amelyben az adott személynek van olyan L -cselekvése, amelyre igaz, hogy ha L -cselekvés valósul meg, akkor a cselekedet követő egyik L -állapotban a jövő ezen P -állapota már nem áll fenn.
- C. Mivel nem létezik olyan L -döntési helyzet, amelyben a jövő egy P -állapota fennáll, és amelyben az adott személynek lenne olyan L -cselekvése, amelyre igaz, hogy ha L -cselekvés valósul meg, akkor a cselekedet követő egyik L -állapotban a jövő ezen P -állapota már nem áll fenn, ezért nem létezik olyan L -döntési helyzet, amelyben több különböző L -lehetséges L -cselekvés van.

Az első premissza feltehetően igaz, ha L helyébe M -et, K -t, vagy akár P -t helyettesítünk. A 3-as köztes konklúzió nem igazán érthető annak részletezése nélkül, hogy mit is jelent az, hogy „a jelenben a jövő egy P -állapota fennáll”, és így az sem teljesen érthető, hogy az első két premisszából 3-as köztes konklúzió miért következik. De még ha ezt a nehézséget le is küzdjük, az érv C következtetése nyilvánvalóan hibás: abból, hogy semmilyen L -döntési helyzetben nem létezik néhány speciális típusú L -cselekvés, nem következik, hogy ezekben a helyzetekben ne létezhetne több különböző L -lehetséges L -cselekvés!

Az érv szerkezetét a következő módon lehet illusztrálni. Képzeljünk el egy kapcsolótáblát öt különböző gombbal; a döntési helyzetünk az, hogy melyik gombot nyomjuk meg. Ha az első gombot választjuk, akkor a múlt és a fizika törvényeinek egyes tényei megváltoznak. Ha a második gombot, akkor az a tény megváltozik, hogy a múlt és a fizika törvényei együttesen egyértelműen meghatározzák a jövő tényeit. Ha a harmadik gombot, akkor a jövő tényei megváltoznak. Ha a negyedik gombot, akkor kapunk egy almát. Ha pedig az ötödik gombot választjuk, akkor kapunk egy banánt. A következmény érv 1–3 pontja amellet tör lándzsát, hogy ha a kapcsolótáblán az első és a második gomb le van takarva (és azokat így nem tudjuk megnyomni), akkor a harmadik gombnak is letakarva kell lennie. Ám még ha így is lenne, és a világ összes kapcsolótábláján is le lenne takarva az első három gomb, abból még nem következik, hogy ne lehetne szabad választásunk abban, hogy a negyedik vagy az ötödik gombot nyomjuk meg, vagyis, hogy ne cselekedhetnénk másképpen!

Az egyetlen mód, ahogyan a második premisszát és a 3-as köztes konklúziót értelmes módon tudom rekonstruálni az, hogy akkor mondjuk, hogy „a

jelenben a jövő egy előre megadott P -állapota fennáll”, ha a jelen P -állapota az a P -determinizmus fennállása esetén egyértelműen meghatározott P -állapot, amely a jövőben az előre megadott P -állapothoz vezet. E szerint az értelmezés szerint a 3-as köztes konklúzió egy meglehetősen nyakatekert módon azt állítja, hogy ha a P -determinizmus igaz, akkor minden P -döntési helyzetben csak egy P -lehetséges P -cselekvés van, vagyis nem P -cselekedhetünk másképpen. Ez az állítás ugyan nyilvánvalóan igaz, de ebből, ahogyan korábban láttuk, nem következik, hogy ugyanebben a döntési helyzetben ne lennének különböző M -cselekvések M -lehetségesek. Az empirikus szabad akarat definíciója kifejezetten előírja, hogy ne létezzen P -szabad akarat (amelyhez a P -determinizmus fennállása elégséges feltétel), ám azt is előírja, hogy létezzen az M -szabad akarat.

A következmény érv tehát, klasszikus inkompatibilista érvhez hasonlóan, a cselekedhet másképpen két különböző fogalmának összemosásán nyugszik, és nem cáfolja az empirikus szabad akarat létezését.

3. A szabad akarat forrás elemzése elleni inkompatibilista érv

A II.6 alfejezetben említettük, hogy az empirikus szabad akarat létezésének egyik következménye, hogy cselekedeteinket a koponyánk határain belüli ok-sági folyamatok határozzák meg, és így az empirikus szabad akarat a szabad akarat forrás elemzésével is összhangban van. A szabad akarat forrás elemzésének alapvető intuícióját alátámasztó ún. Frankfurt típusú esetek egyszerűen annak illusztrációi, hogy míg létezik az M -szabad akarat, addig egy valamilyen $M'=M\&X$ -re nem létezik az M' -szabad akarat. Például: Jones és Black esetében (O'Connor és Franklin 2022) – ahol Black titokban egy olyan chipet ültet Jones agyába, ami megakadályozza, hogy Jones Bush-ra szavazzon, és ezáltal azt is, hogy Jones másképpen cselekedhessen, ám a chip végül mégsem kerül aktiválásra, mert Jones magától is úgy dönt, hogy Clintonra szavaz – Jones az M leírásainak segítségével megfogalmazott tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések alapján M -cselekedhet másképpen, X a chip elhelyezését és agyi állapotokra gyakorolt hatásmechanizmusát fogalmazza meg, és a chip hatásmechanizmusából következik, hogy Jones nem M' -cselekedhet másképpen, ahol $M'=M\&X$. Az empirikus szabad akarat létezéséből következik, hogy konspiratív módon beültetett chippek nélkül is ugyanez az általános helyzet, ti. K egy természetesen adódó jelölt M' szerepére.

A szabad akarat forrás elemzésével szemben is gyakran elhangzik inkompatibilista ellenérv, amelynek legismertebb formáját így fogalmazhatjuk meg (v.ö. McKenna 2019):

1. Ha létezik szabad akarat, akkor van olyan személy és olyan cselekedet, hogy a személy a cselekedet végső forrása.

2. Ha egy személy egy adott cselekedet végső forrása, akkor valamilyen, az adott cselekedethez szükséges körülménynek ebből a személyből kell erednie.
3. Ha egy cselekedethez szükséges körülmény egy adott személyből ered, akkor nincsen más olyan körülmény, amely egyrészt elégséges lenne a nevezett szükséges körülmény fennállásához, másrészt pedig független lenne az adott személytől.
4. Ha a determinizmus igaz, akkor minden, egy cselekedethez szükséges, adott személyhez kötődő körülményhez van olyan más körülmény, amely egyrészt elégséges az előbb nevezett szükséges körülmény fennállásához, másrészt pedig független az adott személytől (ti. az adott személy születése előtti múltjának tényei).
5. Tehát, ha a determinizmus igaz, akkor nem létezik szabad akarat.

Ahhoz, hogy egy adott személy egy adott cselekedet végső forrása lehessen, a második premissza megköveteli, hogy valamilyen olyan körülmény álljon fenn, ami egyrészt szükséges az adott cselekvéshez, másrészt az adott személyhez kötődik. Tanulmányunk elemzése alapján egy ilyen kézenfekvő, *K* leírásainak segítségével megadható körülmény az, hogy az adott személy az adott cselekvést megelőző *K*-döntési helyzetben legyen. A harmadik premissza akkor igaz, ha azt fejt ki, hogy milyen szükséges feltétele van annak, hogy a második premisszában megjelenő *K*-körülmény ténylegesen a személyhez kötődjön, tehát, ha szintén a *K* leírásainak segítségével van megfogalmazva. A negyedik premisszában a szándékolt determinizmus-fogalom a *P*-determinizmus, ami azonban nem csak a *P*-körülményeket, hanem (a fizikalizmus fennállása esetén) a *K*-körülményeket is megköti. A premisszában használt „végső forrása”, „szükséges” és „elégséges körülmény”, „független”, valamint „eredni” fogalmakat is kézenfekvő módon leírási szintekhez relativizálva az érvelés tehát az alábbi módon pontosítható:

1. Ha létezik szabad akarat, akkor van olyan személy és olyan cselekedet, hogy a személy a cselekedet *K*-végső forrása.
2. Ha egy személy egy adott cselekedet *K*-végső forrása, akkor valamilyen, az adott cselekedethez *K*-szükséges *K*-körülménynek ehhez a személyből kell *K*-erednie.
3. Ha egy cselekedethez *K*-szükséges *K*-körülmény egy adott személyből *K*-ered, akkor nincsen más olyan *K*-körülmény, amely egyrészt *K*-elégséges lenne a nevezett *K*-szükséges *K*-körülmény fennállásához, másrészt pedig *K*-független lenne az adott személytől.
4. Ha a *P*-determinizmus igaz, akkor minden, egy cselekedethez *K*-szükséges, adott személyhez kötődő *K*-körülményhez van olyan más *P*-körülmény, amely egyrészt *P*-elégséges az előbb nevezett *K*-szükséges *K*-k-

rülmény fennállásához, másrészt pedig *P*-független az adott személytől (ti. az adott személy születése előtti múltjának *P*-tényei).

5. Tehát, ha a *P*-determinizmus igaz, akkor nem létezik szabad akarat.

Ezekkel az értelemszerű helyettesítésekkel az érv négy premisszája igaz lehet az empirikus szabad akaratra, ám a konklúzió nem következik a premisszákból. A negyedik premissza ugyanis csak egy *P*-körülmény fennállását biztosítja, azonban a harmadik premissza azonban egy *K*-körülmény létezését követeli meg ahhoz, hogy a harmadik és negyedik premissza össze legyen köthető! Még akkor is, ha a *P*-elégességéből következne a *K*-elégesség, és a *P*-függetlenségéből következne a *K*-függetlenség, azt feltenni, hogy egy adott személy születése előtti múltjának fizikai tényei, amelyek *P*-determinálják a személy életének releváns *K* tényeit (döntési agyállapotait), tehát a kortárs fizika alapján egy sok fényévnyi hiperfelület minden mikrofizikai tényének összessége maga is egy *K*-állapot (pl. agyállapot) lenne, nyilván abszurd feltételezés.

Az érv tehát *non sequitur*, amennyiben a negyedik és ötödik premisszába a fenti módon a *P*-determinizmust helyettesítjük be. Amennyiben a negyedik és ötödik premisszába a *K*-determinizmust helyettesítjük be, akkor helyes érvet kapunk, ám a konklúzió – ti. ha a *K*-determinizmus igaz, akkor nem létezik szabad akarat –, nem ad sok izgalomra okot. Bár a kortárs kognitív tudomány és neurobiológia, Bernáthtól eltérő véleményem szerint, erős induktív bizonyítékokat szolgáltat arra, hogy nem létezik *K*-szabad akarat, az ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a *K*-determinizmus *hamis*. Ugyan az agyunkat a koponyánk rövid időre meglehetősen jól elzárja a külső hatásoktól, és így joggal gondolhatjuk, hogy egy cselekvésről való dilemmatikus döntést közvetlenül megelőző pillanatban adott agyállapot egyértelműen meghatározza, hogy melyik cselekvést választjuk, ez a meghatározottság nyilvánvalóan csak a rövid, közvetlen, és cselekvések durva leírási szintjének jövőjét képes meghatározni. Az agy folyamatosan reagál a külvilágból származó jelekre, és egy *K*-állapot ahhoz nem ad elég finom leírást, hogy ezen külvilágból érkező jelek dinamikáját képes legyen hosszú távon helyesen rögzíteni (erre legfeljebb egy *P*-állapot képes). A külvilágból származó különböző jelekre az agy pedig különbözőképpen reagálhat, tehát a *K*-determinizmus, amely szerint egy *K*-állapotnak egyértelműen rögzítenie kellene egy teljes *K*-lehetséges világot, nem áll fenn.

Összegezve: a tanulmány által sugallt módszertan, miszerint érdemes expliciten nyomon követni, hogy a leírásoknak melyik szintjén fogalmazzuk meg a szabad akarattal és a determinizmussal kapcsolatos premisszáinkat, a szabad akarat forrás elemzése esetén is rámutat az inkompatibilista érvelés tarthatatlanságára. A szabad akarat forrás elemzése szerint kívánatosnak tartott tulajdonság, miszerint a személy (agyállapota) a cselekedet végső forrása, pedig következménye az empirikus szabad akarat tézisének.

V. DETERMINIZMUSOK

1. *Elmélet-determinizmustól a P-determinizmusig*

Az empirikus szabad akarat létezésének kérdése múlik a kortárs fizika, neurobiológia, kognitív tudomány, és a belső tapasztalataink tényein, bizonyítékain, a belőlük levonható induktív következtetéseken, és a különböző szintű leírások, a különböző tudományok egymáshoz való viszonyának finomságain, tehát lényegében empirikus tudásunk egészén. A tézist, miszerint létezik M -szabad akarat, de nem létezik sem K -szabad akarat, sem pedig P -szabad akarat, nem lehet egyszerű, két premisszás filozófiai érvekkel sem alátámasztani, sem pedig cáfolni.

A helyzet összetettségére a determinizmus fogalmának elemzésén keresztül szeretnék jobban rámutatni. A tanulmány P -determinizmus fogalmával szemben felvethető a kifogás, hogy nem esik egybe az irodalomban megszokott fizikai determinizmus fogalmával: P tartalmazza nem csak a kortárs fizika, hanem a kognitív tudomány, a neurobiológia, és a mindennapi tapasztalat leírásait, valamint az ezek segítségével megadott aktuális tényeket, bizonyítékokat, törvényeket, és következtetéseket, amelyek között rengeteg, világunk tartalmát érintő nem-törvényszerű kapcsolatra vonatkozó állítás is szerepel; a P -lehetőség fogalma pedig függ attól, hogy mit mond ezen tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések összessége alapján az induktív elméletünk arról, hogy milyen jellegű P -történeteket lehet kényszerítő erővel kizárni. A szokásos fizikai determinizmus fogalma ezzel szemben csak egy valamilyen kortárs (vagy ideális) fizikai elmélet leírásaira, az ezen leírások segítségével megfogalmazható törvényekre, valamint az ezen törvényekkel való logikai összeférhetőségre (logikai lehetőségre) támaszkodik. A kifogással szembeni válaszként ebben az alfejezetben bemutatom, milyen gondolatmenet segítségével juthatunk el a szokásos fizikai determinizmus fogalmától a P -determinizmus fogalmához.

Legyen T egy fizikai elmélet. Adjuk meg P_1 -t a következő módon: (i) legyenek P_1 leírásai a T fizikai elmélet leírásai, és (ii) legyen a P_1 nyelvén megfogalmazott tények, bizonyítékok, törvények összessége a T fizikai elmélet törvényei (valamint ezen törvények megfogalmazásához szükséges logikai-matematikai axiómák). Végezetül (iii) legyenek a P_1 -lehetséges P_1 -történetek a P_1 szerint logikailag lehetséges P_1 -történetek.

Ezen megkötések mellett egy P_1 -történet pontosan akkor lesz P_1 -lehetséges világ, ha a T fizikai elméletünk alapján a szokásos bevett értelemben fizikailag lehetséges világ, és pontosan akkor teljesül a P_1 -determinizmus, ha a T elméletre a szokásos bevett értelemben (lásd Earman 1986) igaz lesz a determinizmus.

Feltehetjük a kérdést: következik-e a P_1 -determinizmusból az, hogy van-e K -szabad akarat vagy M -szabad akarat? A válasz nyilvánvalóan nemleges: anélkül, hogy mondanánk bármit arról, hogy mi a P_1 -leírások, K -leírások, és M -leírások viszonya, semmilyen kapcsolatot nem tudunk megállapítani közöttük. Ha pél-

dául az M -leírások teljesen függetlenek a P_1 -leírásoktól, akkor minden további nélkül odabiggyeszthetünk a világ egy pontjára egy M -döntési helyzetet és abból két logikailag lehetséges M -cselekvést, és előállíthatunk olyan M -tényeket és M -bizonyítékokat, amelyekből következik, hogy mindkét M -cselekvés M -lehetséges legyen, tehát van M -szabad akarat; vagy írhatjuk le úgy is a világot, hogy abban nincsenek M -döntési helyzetek, tehát nincs is M -szabad akarat.

Nyilvánvaló, hogy valamilyen kapcsolatot be kell vezetni a P_1 , a K , és az M leírásai között ahhoz, hogy a P_1 -determinizmus, a K -szabad akarat, és az M -szabad akarat viszonyáról bármit tudjunk mondani. A mai tényleges tudományos megértésünk szerint a különböző leírás-szintek közötti viszony általában nagyon bonyolult: még a viszonylag széles körben tárgyalt fizikai példákat, mint például a klasszikus termodinamika és a statisztikus mechanika leírásai közötti viszonyt sem értjük kielégítően, nemhogy a mikrofizika és a belső fenomenológiai leírások közötti viszonyt.

Ezen komplikált viszonyrendszer tudományokon keresztül megértése helyett megtehetjük, hogy úgymond kézzel állítjuk be a viszonyt, és kikötjük, hogy minden K -állapot és minden M -állapot szupervenial a P_1 -állapotokon; ez a kikötés a fizikalizmus tézisének egy változata.¹⁴ Legyen tehát P_2 ugyanaz, mint P_1 azzal a különbséggel, hogy P_2 leírásai tartalmazzák a K - és M -leírásokat (amelyekre értelemszerűen szükség van a fizikalizmus tézisének megfogalmazásához), és P_2 tényei tartalmazzák a fizikalizmus nevezett tézisének is. A szupervenienencia miatt bármelyik P_2 -lehetséges világot is választjuk, a világ P_1 -állapotai egyszersmind rögzítik mind a világ K -állapotait, mind pedig az M -állapotait.

Feltehetjük ismét a kérdést: következik-e a P_2 -determinizmusból az, hogy van-e K -szabad akarat vagy M -szabad akarat? A válasz továbbra is nemleges: fizikalizmus ide vagy oda, a T törvényei önmagukban nem mondanak semmit arról, hogy egy adott P_2 -lehetséges világnak a szerkezete vajon elég gazdag-e ahhoz, hogy egyáltalán lehessen arról beszélni benne, hogy ott döntések születnek. Egyszerűen illusztrálva: ha T bármennyire is hasonlít a kortárs fizikai elméletekhez, akkor a T törvényei szerinti fizikailag lehetséges világok között ott lesz egy (lényegében) üres világ is. Egy üres világban azonban nincsenek se személyek, se döntési helyzetek, se cselekedetek, tehát az egzisztenciális kvantifikáció miatt nem lesz M -szabad akarat sem. Csak az olyan P_2 -lehetséges világokban számíthatunk az M -szabad akarat megjelenésére, amelyek elég gazdag a szerkezete ahhoz, hogy abban személyek, döntési helyzetek és cselekedetek megjelenjenek – tehát olyan P_2 -lehetséges világokban, amelyeknek a tényei közel hasonlóan gazdagok az aktuális világunk tényeihez.

¹⁴ Ez a kikötés egy feltehetően szükségtelenül erős változata a fizikalizmus tézisének; egy gyengébb, és egyben védhetőbb fogalomhoz lásd Gyenis (2022) elmélet szupervenienencia fizikalizmus fogalmát.

Nyilvánvaló tehát, hogy T törvényei és a fizikalizmus tézise mellé még fel is kell vennünk számos, az aktuális világ tényeihez relevánsan hasonló tény ahhoz, hogy az a kérdés, miszerint van-e K -szabad akarat vagy M -szabad akarat, ne legyen triviális. Ráadásul ezek a további tények tipikusan nem P_1 leírásainak segítségével vannak megfogalmazva, hanem K illetve M leírásainak segítségével. Nem egyszerű átlátni, hogy a szükséges gazdagság eléréséhez ehhez az aktuális világ tényei közül pontosan melyeken változtathatunk, illetve, hogy K -állapotok és M -állapotok többszörös realizálhatósága miatt képesek vagyunk egyáltalán az elégséges gazdagsághoz szükséges tényeket a P_1 leírásainak szintjén megfogalmazni, de a gondolatkísérlet kedvéért tegyük fel, hogy rendelkezünk a mindehhez szükséges képességekkel. Defináljuk tehát P_3 -t P_2 -ből úgy, hogy trivializálás elkerüléséhez szükséges, a világ szerkezetének kellő gazdagságát biztosító P_1 tényeket is hozzá vesszük T törvényeihez és a fizikalizmus téziséhez.

Feltehetjük ismét a kérdést: következik-e a P_3 -determinizmusból az, hogy van-e K -szabad akarat vagy M -szabad akarat? A válasz továbbra is nemleges: ugyan P_2 szerint már értelmesen beszélhetünk M -állapotokról és M -történetekről, valamint a P_2 -hoz P_3 -ban hozzávett P_1 -tények segítségével már értelmesen beszélhetünk arról, hogy az M -állapotok közül melyek lesznek M -döntési helyzetek, és az M -történetek közül melyek lesznek M -cselekvések, még mindig nem mondtunk semmit arról, hogy milyen M -történetek M -lehetőségek. P_3 önmagában még nem rögzíti az M -lehetőségesség igazságfeltételeit.

Ahhoz, hogy a fizikai lehetőségesség és egy tetszőleges L leíró elmélet L -lehetőségesség fogalma között megteremtsük a kapcsolatot (ahhoz, hogy megadjuk az L -lehetőségesség igazságfeltételét), inspirációt nyújt Fazekas et al. (2021) dinamikus okság elmélete. Legyen S_1 és S_2 L -állapot. Mondjuk azt, hogy S_1 p -n keresztül közvetlenül elvezet S_2 -höz, ha p egy S_1 -et instanciáló P_1 -állapot, és S_2 -t instanciál legalább egy olyan q P_1 -állapot, hogy p és q egy olyan adott P_1 -lehetőséges P_1 -történet két P_1 -állapota, amelynek van egy olyan r P_1 -állapota, hogy a p és az r közötti minden, az adott P_1 -történet részét képező s P_1 -állapot az S_1 -et instanciálja, és az r és a q közötti minden, az adott P_1 -történet részét képező s P_1 -állapot az S_2 -t instanciálja. Ennek segítségével az L -lehetőségesség fogalmának egy lehetséges redukciója a következő: egy L -történet akkor L -lehetőséges, ha az L -történet olyan S_1 és S_2 L -állapotok egymást követő sorozatából áll, amelyekre igaz, hogy

1. Az S_1 -et instanciáló p P_1 -állapotok *jelentős részére* igaz, hogy S_1 p -n keresztül közvetlenül elvezet S_2 -höz; és
2. Nincs olyan, az S_2 -től különböző S_2' L -állapot, hogy az S_1 -et instanciáló p P_1 -állapotok *túlnyomó többségére* igaz, hogy S_1 p -n keresztül közvetlenül elvezet S_2' -höz (a dinamikus okság elméletének terminológiájában: S_1 nem projektív állapota S_2' -nek).

Amennyiben T törvényei megfoghatók a dinamikus rendszerek elmélete segítségével, úgy a „jelentős részére” és „túlnyomó többségére” fogalmak rögzíthetők a dinamikus rendszer fázissterén megadott valószínűségi mérték segítségével (a további részletekért lásd Fazekas et al. 2021). Definíáljuk végül P_4 -t P_3 -ból úgy, hogy az M -lehetőségesség és a K -lehetőségesség igazságfeltételét az imént megadott reduktív módon rögzítjük.

Feltehetjük ismét a kérdést: következik-e a P_4 -determinizmusból az, hogy van-e K -szabad akarat vagy M -szabad akarat? Erre a kérdésre már adható pozitív vagy negatív válasz; olyan egyszerű játék-modelleket, amelyek illusztrálják a többszörös realizáció által adott lehetőséget arra, hogy létezzen K -szabad akarat vagy M -szabad akarat, könnyű gyártani. A tanulmány második *Függelék*e az első *Függelék* példáihoz megad olyan P_4 -determinizmust kielégítő játék-modelleket, ami reduktív módon visszaadja az első *Függelék* történeteit. A tanulmány második *Függelék*e tehát illusztrál mind egy olyan lehetséges világot, ahol P_4 -determinizmus mellett van M -szabad akarat, mind pedig egy olyan lehetséges világot, ahol P_4 -determinizmus mellett nincsen M -szabad akarat.

Sajnos, amint elkezdjük komolyan venni azt, hogy játék-modellek feltételezett mikroállapotaira kézzel rajzolt makrorégiók helyett valós, reprezentációs képességekkel rendelkező személyeket kellene a világban beazonosítanunk, és vizsgálnunk ezen személyek döntési folyamatainak fizikáját, az ismételtgetett kérdésünkre adható tényleges válasz bonyolultsága várhatóan hasonlóvá válik annak a válasznak a bonyolultságához, amelyet az aktuális világunkban aktuális személyek kapcsán a kognitív tudomány és a neurobiológia segítségével próbálunk megadni. Ez utóbbi próbálkozásunk a kognitív tudomány és a neurobiológia területén azonban nem pusztán egy T fizikai elmélet törvényével és T segítségével megfogalmazható tényekkel való logikai összeférhetőség, hanem K sajátos induktív következtetései alapján történik: még ha a K leírásokat vissza is tudnánk vezetni P_1 leírásaira, az egyáltalán nem világos, hogy egyáltalán lehetséges-e a K induktív jellegű következtetéseit és az ezen induktív következtetésekből adódó empirikus lehetőség fogalmat visszavezetni egy logikai lehetőség fogalomra. Amennyiben Norton (2022) materiális indukció elmélete helyes, úgy ilyen visszavezetés – amely az indukció formális logikájának megadását igényelné – elvi okokból nem lehetséges.

Az előző bekezdésben tárgyalt problémán túlmenően is számos jó ok van arra, hogy a logikai lehetőség matematikailag egyszerűen kezelhető kérdése (ti., hogy P_4 tényeivel milyen lehetőségek férnek össze logikailag) helyett azt a kérdést tekintsük relevánsabbnak, hogy P_3 , K és M tényei és a rájuk vonatkozó bizonyítékok milyen állításokat támogatnak, illetve milyen állításokat zárnak ki kényszerítő erővel, a támogatás és a kényszerítő erő induktív értelmében – azaz, hogy P_3 szerint milyen *empirikus* lehetőségek vannak. A teljesség igénye nélkül:

1. A tudományok nagyon kevés lehetőséget zárnak ki logikailag, kivéve, ha bizonyos tudományos állításokat abszolút bizonyosnak veszünk (ahogyan ezt eddig *T* igaznak tételezésével tettük), amire viszont nincs jó empirikus okunk. A tudományok ellenben rengeteg lehetőséget zárnak ki empirikusan, ti. az aktuális tényeken és bizonyítékokon alapuló kényszerítő erejű (ám induktív, tehát logikailag nem kizáró) következtetések segítségével. A termodinamikával illusztrálva: ha egy doboz gáz viselkedését leíró klasszikus termodinamika második főtételét abszolút bizonyosnak vesszük, akkor a gáz entrópiájának csökkenése logikailag lehetetlen; ám a termodinamika második főtételét nincs jó okunk abszolút bizonyosnak venni, hiszen a statisztikus mechanika bizonyítékai alapján úgy gondoljuk, hogy az entrópia csökkenése, ha elenyészően rövid időtartamokra és elenyészően kicsi eséllyel is, de logikailag lehetséges. A doboz gáz entrópiájának csökkenése viszont empirikusan továbbra is lehetetlen: a klasszikus termodinamika második főtételét alátámasztó tények és bizonyítékok arra a kényszerítő erejű következtetésre vezetnek, hogy az általam vizsgált doboz gáz entrópiája nem fog csökkenni. Ha az abszolút bizonyosságot nyújtani nem képes tudományok eredményeit szeretnénk összevetni a szabad akarat lehetőségességének kérdésével, akkor nem a pusztá logikai, hanem az induktív következtetéseket is figyelembe vevő empirikus lehetőség fogalma a releváns.
2. Még ha lenne is jó okunk arra, hogy valamely tudomány állításait abszolút bizonyosnak vegyük, akkor is lényeges különbség lenne a tudományos állítások által megengedett logikai és empirikus lehetőségek között. A modern fizika például rendszeresen tesz valószínűségi állításokat, ám egy olyan állítás, amelynek valószínűsége praktikusán, vagy akár ténylegesen is nulla, és amely emiatt empirikusan lehetetlen, attól még logikailag lehetséges. A kvantummechanikával illusztrálva, és egy pillanatra elfogadva a fizikalizmust: vegyük abszolút bizonyosnak az egyszerű kvantummechanikát és annak ortodox interpretációját, és vegyünk egy olyan komplex kvantummechanikai állapotot, amely egy olyan dilemmatikus döntési helyzetet instanciál, amelyben azon gondolkodom, hogy megnyomjam vagy ne nyomjam meg a másnak nagy fájdalmat okozó gombot. Tegyük fel, hogy a döntés előtt valaki rám néz (megméri a testemet alkotó részecskék helyét), majd vár néhány másodpercig, míg a döntésem meg nem születik, és ismét rám néz. A makroszkopikus testemet alkotó részecskék összefonódásának jellege miatt a kvantummechanikai időfejlődés szerint a második rám nézés előtt a testemet alkotó részecskék hullámfüggvénye egymóduszú (minden részecske parciális hullámfüggvénye egy térbeli hely körül csúcsosodik), ám a hullámfüggvény tartója végtelen (a valószínűség sehol sem pontosan nulla). Tehát a makroszkopikus testemet alkotó sok különböző részecske viselkedésében jelen lévő határo-

zatlanság összessége a második rám nézéskor logikailag ugyan minden lehetséges test-pozíciót megenged, ám ez makroszkopikusan mérhető indeterminizmusban csak elenyészően kicsi eséllyel mutatkozik meg. A testemnek egyfelől logikailag lehetséges egy olyan milliomod milliméter pontossággal meghatározott pozíciója (ami szerint nem nyomtam meg a gombot), amelynek a kvantummechanikai valószínűsége több tizedesjegy pontossággal van közel az egyhez, mint ahány atom van a világegyetemben, másfelől viszont logikailag lehetséges egy olyan más pozíciója is (ami szerint megnyomtam a gombot), amelynek a kvantummechanikai valószínűsége praktikusán nulla. Ez a fajta makroszkopikus indeterminizmus tehát a kvantummechanika szerint logikailag lehetséges, és így, ha L -lehetőség alatt az L szerinti logikai lehetőséget értenénk, az azt eredményezné, hogy a kvantummechanika „szerint” minden döntési helyzetben cselekedhetnék másképpen is. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a példaként hozott típusú makroszkopikus indeterminizmus empirikusan nem lehetséges, mert induktíven kényszerítő erejű következtetése a kvantummechanikának, hogy világunkban egyetlen olyan eset sem fordul elő, amelyben a fent leírt értelemben cselekedhetnék másképpen.¹⁵ Ha egy olyan szabad akarat lehetőségének kérdéséről gondolkozunk, ami egy, a világunkban valamilyen praktikusán nem nulla eséllyel előforduló viselkedéshez köthető, akkor ennek megértéséhez nem a tények és bizonyítékok által megengedett logikai lehetőségek, hanem az empirikus lehetőségek kérdése lesz releváns.

3. Fennálló probléma, hogy jelenleg nem rendelkezünk egy végső, fundamentális, igaz, és teljes T^* fizikai elmélettel.¹⁶ Sőt, egyes helyzetek leírásakor a kortárs fizika különböző elméletei egymással *prima facie* logikai ellentmondásban lévő állításokat fogalmaznak meg. Ezen *prima facie* logikai ellentmondások jelentős része azonban eltűnik, ha figyelembe vesszük, hogy az aktuálisan rendelkezésünkre álló tények, bizonyítékok stb. alapján világos, hogy az ellentmondások akkor keletkeznek, amikor az elméleteket olyan mérési tartományokban is igaznak tételezzük, amely mérési tartományokban az elméleteknek nincsen induktív támogatása (például a klasszikus általános relativitáselméletet igaznak tételezzük a szubatomi

¹⁵ A kvantummechanika és a szabad akarat viszonyának egy másik elemzéshez lásd: E. Szabó 2004.

¹⁶ Jelen szóhasználatban egy fizikai elmélet végső, ha a fizikusok közösségének a jövőben sem lesz elégséges racionális oka egy másik fizikai elméletet elfogadnia helyette. Egy fizikai elmélet fundamentális, ha leírásait nem realizálják többszörösen egy másik elfogadott fizikai elmélet leírásai (pontosításért lásd: Gyenis 2022). Egy fizikai elmélet akkor teljes, ha a fizikai világ minden elemét képes leírni, és ha az elmélet nem egészíthető ki további igaz fizikai törvényekkel. (Egy fizikai elmélet teljességéből tehát még nem következik, hogy az elmélet szerint fennáll a determinizmus, csak az, hogy nem létezik olyan további *törvény*, amely nem következik az elméletből.)

leírások szintjén, vagy az általános kvantummechanikát igaznak tételezzük a nagy gravitációs testek leírásának szintjén). Tehát amíg az elméletek univerzális kvantifikációit szigorúan véve ellentmondásra, és így a logikai lehetőség hiányára jutunk, addig az empirikus lehetőség fogalma lehetővé teszi ezen ellentmondások kezelését azon keresztül, hogy a formálisan univerzális kvantifikációval megadott törvényszerűségeket leszorítja azon tartományokra, ahol azok induktívan is támogatottak.

Nem tudjuk, és kérdéses, hogy valaha tudni fogjuk-e, hogy létezik-e egy végső, fundamentális, igaz, és teljes T^* elmélet, illetve ha létezik is, milyen formát önt majd. Azonban a K -szabad akarat és az M -szabad akarat kérdése a világ tényeinek *tartalmán* múlik; a jövőbeli végső, fundamentális, igaz és teljes elmélet *tartalmára* vonatkozó legjobb jelenlegi tudásunkat azonban csak egyfajta „indukciós-empirikus, toldott-foldott” megközelítés segítségével tudjuk megragadni, és nem pedig úgy, hogy valamely konkrét fizikai elmélet logikai következtetéseit elkülönítetten vizsgáljuk.

4. Az M -lehetségesség igazságfeltételének P_4 -féle megadása során a „jelentős részére” és „túlnyomó részére” fogalmak fázistérvalószínűség-küszöb jellegű rögzítése az indukció komplex problémájának egy meglehetősen leegyszerűsített módon való kezelésének felel meg. Habár ennek a leegyszerűsített kezelésnek megvan az az előnye, hogy világosan képes az okság igazságfeltételeit rögzíteni, ugyanakkor olyan oksági állítások igaznak vagy hamisnak tételezéséhez vezethet, amelyek nincsenek összhangban a jelen tudásunk összessége alapján levonható legjobb induktív következtetéseinkkel.

A fentiek alapján tehát a P_4 -determinizmus és az M -szabad akarat viszonyának vizsgálata helyett jó okunk van arra, hogy egyrészt figyelembe vegyünk a mindennapi tapasztalatok, a kognitív tudomány és a neurobiológia, általánosan: a speciális tudományok leírásainak segítségével megfogalmazható aktuális bizonyítékokat és induktívan alátámasztott következtetéseket (és a különböző speciális tudományok és a fizika következtetéseit, melyek egymással sokszor *prima facie* ellentmondásban vannak, legjobb induktív ismereteink szerint egyeztessük össze), másrészt, hogy egyetlen T fizikai elmélet helyett a kortárs fizika legjobb elméleteinek tartalmát együttesen kezeljük, harmadrészt, hogy mindehhez a logikai összeférhetőség vizsgálatát az empirikus lehetőség vizsgálatára cseréljük, és negyedrészt, hogy a fizikalizmus *a priori* kikötése helyett a speciális tudományok illetve a fizika leírásainak összekötéséhez induktív ismereteink egészére hagyatkozzunk. Magyarán jó okunk van arra, hogy, a korábbi fejezetekkel összhangban, a P -determinizmus (illetve: a P -szabad akarat) és a K - és M -szabad akarat viszonyának vizsgálatára helyezzük a hangsúlyt.

2. Objektív metafizikai modalitás, N -indeterminizmus

Egy metafizikailag patkolt Olvasó eddig a pontig érve már többször is elvesztette türelmét. Egyfelől leszögezheti, hogy a szabad akarat létezésének kérdése olyan metafizikai kérdés, aminek megválaszolása nem múlhat olyan episztemikus nehézségeken, mint amelyet a töredezett kortárs tudományos ismereteink induktív összeegyeztetésének problémája okoz: azzal kell összevetni a másképpen cselekvés lehetőségét, hogy a világ egy végső, fundamentális, igaz és teljes T^* elméletének törvényei erről a lehetőségről mit mondanak, akár ismerjük ezt az elméletet, akár nem. Másfelől, folytathatja az Olvasó, nem is az a lényeges metafizikai kérdés, hogy ezen T^* elmélet törvényei technikai értelemben rendelkeznek-e a determinizmus tulajdonságával, tehát, hogy létezik-e ezzel a T^* elmélettel az előző alfejezetben definiált értelemben vett P_4 -modalitás (az alfejezetben a rövidség kedvéért jelöljük ezt P^* -al), hanem az az érdekes kérdés, hogy a törvények ezen túlmenően rendelkeznek-e valamilyen metafizikai erővel is az aktuális világ jövőjének alakítása szempontjából, vagyis létezik-e ún. *objektív metafizikai modalitás*.

Az Olvasó ezen a ponton választás elé kerül: el kell döntenie, hogy feltételezi, hogy a metafizika, amelynek keretében olyan fogalmakat használ, mint „metafizikai erő”, „objektív metafizikai modalitás” („az én mint szubsztancia” stb.) leírás-független-e. Ha az Olvasó nem feltételezi a metafizika leírás-függetlenségét, akkor feltehetően léteznek a metafizikai leírásoknak egy olyan N összessége, valamint az ezen N leírások segítségével megadott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, következtetések, és N -lehetőség fogalom, amely szerint pontosan akkor van „objektív metafizikai modalitás”, ha van N -modalitás, ti. ha fennáll az N -indeterminizmus. Az a kérdés ekkor, hogy fennállhat-e az N -indeterminizmus, ha fennáll a P^* -determinizmus, attól függ, hogy mi P^* és N leírásainak és a leírásaik segítségével megadott tények, bizonyítékok, törvények és következtetések viszonya. Ha N leírásai, tényei stb. kellően függetlenül vannak megadva P^* -tól, akkor sem a P^* -determinizmus fennállása nem rögzíti, hogy létezik-e N -modalitás, sem az N -modalitás létezése nem rögzíti, hogy fennáll-e a P^* -determinizmus.

A kortárs metafizikai irodalom némileg rosszindulatú olvasata azt sugallja, hogy N az M része (a kortárs metafizikai irodalom lehetőség-fogalmának egy kritikai elemzéséhez lásd Norton 2022). Az olvasat rosszindulatú, de talán nem teljesen alaptalan: a metafizikai lehetőség fogalma gyakran kéz a kézben jár az *elképzelhetőség* vagy *elgondolhatóság* fogalmával, azonban az elképzelhető lehetőségek olyanok, amelyeket a belső tapasztalat meg tud jeleníteni, vagyis definíció szerint az M részei.¹⁷ Ebből az is következik, hogy minden olyan, a szabad akarat

¹⁷ A belső tapasztalatban nem megjeleníthető lehetőségeket jellemzően nem a metafizika, hanem a modern fizika fejlődése szolgáltatja – ilyen például a szuperpozíció lehetősége,

létezése mellett szóló metafizikai érv, amelynek megalapozása egy belső tapasztalatban megjeleníthető elképzelhetőségen alapuló megfontoláson nyugszik, várhatóan hasonló sorsra jut, mint Bernáth fenomenológiai és morális érvei: legfeljebb az M -szabad akarat létezését tudja alátámasztani. Ha viszont az N az M része, akkor az N -indeterminizmus (és így az „objektív metafizikai modalitás”) fennállása egyáltalán nem lenne meglepő akkor, ha van empirikus szabad akarat, és így van M -szabad akarat is. Egy ilyen N -modalitás létezése természetesen semmilyen megkötést nem eredményez arra nézve, hogy van-e P^* -modalitás.

A kortárs metafizikai irodalom nagyvonalú olvasata az lehet, hogy N a P^* bővítése.¹⁸ Ekkor azonban beleütközünk az igazolhatóság problémájába. Ha fennáll a P^* -determinizmus, triviálisan lehet olyan P^* -t bővítő L -et adni, amellyel fennáll az L -indeterminizmus, és fordítva, ha fennáll a P^* -indeterminizmus, egyszerű megadni olyan P^* -t bővítő L -et, hogy fennáll az L -determinizmus. Tehát önmagában az a kérdés, hogy létezik-e P^* -t bővítő N -modalitás, érdektelen; az érdekes kérdés az, hogy mik egy P^* -ot bővítő N azon, P^* -on kívül eső tényei, bizonyítékai, törvényei, és következtetései, amelyek az N -lehetségesség fogalmán keresztül rögzítik, hogy létezik-e N -modalitás. Az azonban nekem erősen kétségesnek tűnik, hogy a P^* -on – és ezáltal M -en is – kívül eső tények, bizonyítékok stb. fennállását lehet-e bármilyen módon igazolni. Ha nem lehet, akkor egy olyan szabad akarat fogalom, amelynek igazságfeltétele igazolható (amelynek fennállásáról tudásunk lehet), nem támaszkodhat egy P^* -ot kibővítő N szerinti N -cselekedhet másképpen feltételre.

Ha a végső, fundamentális, igaz, és teljes T^* elmélet szerint fennáll a determinizmus, akkor *effektív* (a világ valamely P^* , K , M tényállás-különbségében megjelenő) objektív metafizikai modalitás nem létezik. Azonban T^* indeterminizmusából *nem* következik az objektív metafizikai modalitás létezése: metafizikailag attól még lehet rögzített a világ összes jövőbeli ténye, hogy T^* és a világ egy állapota együttesen nem határozzák meg egyértelműen, mik lesznek ezen jövőbeli tények. A neo-Humeianus metafizikai kép (lásd pl. Gyenis 2013) erre jó illusztráció: eszerint a nem-nomikus tények mozaikja metafizikailag rögzített, ám ezen mozaikon szupervenialó végső, fundamentális, teljes, és igaz törvények lehetnek indeterminisztikusak is.

Az effektív objektív metafizikai modalitás létezése tehát ugyan cáfolható, ha feltesszük, hogy valaha jó okunk lesz azt gondolni, hogy eljutottunk a végső, fundamentális, igaz és teljes T^* elmélethez, és erről a T^* elméletéről kiderül, hogy determinisztikus, ám az objektív metafizikai modalitás létezése T^* inde-

amelynek általános matematikai reprezentációja ugyan meg tud jelenni a belső tapasztalatban, a matematikai reprezentáció által kifejezett fizikai helyzet azonban nem.

¹⁸ Ennek legliberálisabb változata az lenne, ami szerint N leírásai az összes logikailag lehetséges leírás, az N -lehetségesség pedig a semmilyen tényről, bizonyítéktól, törvénytől és következtetéstől nem függő logikai lehetőség.

terminizmus alapján nem igazolható. (Az alfejezetben P^* -ot P -re helyettesítve az állítások ugyanúgy igazak, *mutatis mutandis*.)

Az a kérdés, hogy egy adott személy adott döntési helyzetben vajon M -, K -, illetve P -cselekedhetett másképpen, legalábbis elvben empirikusan eldönthető és igazolható. Az empirikus szabad akarat fogalma tehát lehetőséget ad arra, hogy tudással rendelkezessünk arról, hogy egy személy empirikus szabad akaratból cselekedett-e. Ezzel szemben nem világos, hogy az objektív metafizikai modalitás létezését lehetséges-e igazolni, és így lehetséges-e létezéséről tudással rendelkezni. A szabad akarat egy olyan fogalmának, amely alapján egyáltalán lehetséges tudással rendelkezni arról, hogy valamilyen döntés szabad akaratból következett-e be, ezért feltehetően nem is lehet szüksége az objektív modalitás létezésére. Ezt a gondolatmenetet a következő alfejezet fejti ki bővebben, ahol elhagyom azt a feltevést is, hogy az „objektív metafizikai modalitás” egybeesik egy N leíró elmélet N -modalitás fogalmával.

3. Az objektív metafizikai modalitás igazolhatatlanságából vett érv

A tanulmány empirikus szabad akarat fogalmához elvezető, kiinduló feltevés az volt, hogy a szabad akarat igazságfeltétele csak a döntést hozó személy múltjának, jelenének, és (közel)jövőjének *leírások* segítségével kifejezhető tényein, bizonyítékain, törvényein, következtetésein, valamint modalitásain múlik. Ez a kiinduló feltevés összeegyeztethető mind az objektív metafizikai modalitás létezésével, mind pedig tagadásával: a kiinduló feltevés csak az objektív metafizikai modalitásnak a szabad akarat igazságfeltételéhez való relevanciáját tagadja.

Bár a kiinduló feltevés legfontosabb erénye az, hogy olyan szabad akarat fogalmat eredményez (ti. az empirikus szabad akarat fogalmát), amely egyszerre képes számot adni a szabad akarat tapasztalatáról és a tudományok által sugallt fizikai meghatározottságáról, annak alapján is motiválható, hogy a kérdés, hogy egy döntés empirikus szabad akaratból történt-e legalábbis elvileg igazolható, és így rendelkezhetünk róla tudással. Egy a múltban már meghozott döntésnél az objektív metafizikai modalitás fennállása azonban nem tűnik igazolhatónak és így tudással sem rendelkezhetünk róla, ahogyan ezt a következő érv igyekszik kidomborítani:

1. Annak igazságfeltétele, hogy egy adott döntést hozó személy szabad akaratból cselekszik, csak a következő két tényező valamilyen kombinációjától függ: (a) a személy múltjának, jelenének, és közeljövőjének leírások segítségével kifejezhető tényei, bizonyítékai, törvényei, következtetése, és modalitásai; (b) a személy döntésének meghozatalakor az objektív metafizikai modalitás létezése.
2. Egy régmúltban született döntés múltjának, jelenének, és közeljövőjének leírások segítségével kifejezhető tényei, bizonyítékai, következtetése

- sei, törvényei, és modalitásai, valamint az, hogy a döntés meghozatalakor létezett-e objektív metafizikai modalitás, a jelenben és a jövőben metafizikailag rögzítettek.
3. Ha van két olyan régmúltbeli döntési helyzet, ahol a döntést meghozó mindkét személy múltjának, jelenének, és közeljövőjének leírások segítségével kifejezhető tényei, bizonyítékai, törvényei, következtetései, és modalitásai megegyeznek, ám ahol az egyik személy döntésekor volt objektív modalitás, a másik személy döntésekor viszont nem volt objektív modalitás, akkor a jelenben nem igazolható, hogy az egyik személy döntésekor volt objektív modalitás, a másik személy döntésekor viszont nem volt objektív modalitás.
 4. Ha a jelenben nem igazolható, hogy egy múltbeli, döntést hozó személy döntésekor létezett-e objektív modalitás, és ha annak igazságfeltétele, hogy egy adott döntést hozó személy szabad akaratból cselekedett függ attól, hogy egy múltbeli döntést hozó személy döntésekor létezett-e objektív modalitás, akkor a jelenben nem lehet tudásunk (igazolt igaz hitünk) arról, hogy a személy szabad akaratból cselekedett.
 5. Ha nincs két olyan régmúltbeli döntési helyzet, ahol a döntést meghozó mindkét személy múltjának, jelenének, és közeljövőjének leírások segítségével kifejezhető tényei, bizonyítékai, törvényei, következtetései, és modalitásai megegyeznek, ám ahol az egyik személy döntésekor volt objektív modalitás, a másik személy döntésekor viszont nem volt objektív modalitás, akkor annak igazságfeltétele, hogy egy adott döntést hozó személy szabad akaratból cselekedett ténylegesen nem függ attól, hogy egy múltbeli döntést hozó személy döntésekor létezett-e objektív modalitás (ti. a (b) igazságfeltétel redundáns, mert megragadható a leírt tények stb. különbözőségével). (1)
 6. Annak igazságfeltétele, hogy egy régmúltban döntést hozó személy szabad akaratból cselekedett, vagy csak a személy múltjának, jelenének, és közeljövőjének leírások segítségével kifejezhető tényeitől, bizonyítékaitól, törvényeitől, következtetéseitől, és modalitásaitól függ (és nem függ attól, hogy létezett-e a döntés meghozatalakor az objektív metafizikai modalitás), vagy a jelenben nem lehet tudásunk arról, hogy a személy szabad akaratból cselekedett. (1+2+3+4+5)
 7. A jelenben lehet tudásunk arról, hogy a régmúltban egy személy szabad akaratból cselekedett.
 8. Annak igazságfeltétele, hogy egy régmúltban döntést hozó személy szabad akaratból cselekedett csak a személy múltjának, jelenének, és közeljövőjének leírások segítségével kifejezhető tényeitől, bizonyítékaitól, törvényeitől, következtetéseitől, és modalitásaitól függ (és nem függ attól, hogy létezett-e a döntés meghozatalakor az objektív metafizikai modalitás). (6+7)

9. Bizonyos idő elteltével minden adott múltbeli, minden adott jelenbeli, és minden adott jövőbeli döntés a jövő jelenének régmúltjának részévé válik.
10. Pontosán akkor igaz, hogy egy adott döntést hozó személy a jelenben szabad akaratból cselekedett, ha a kellően távoli jövőben igaz, hogy ugyanezen döntést hozó személy ezen kellően távoli jövő régmúltjában szabad akaratból cselekedett. (1)
11. Ha bizonyos idő elteltével minden adott múltbeli, minden adott jelenbeli, és minden adott jövőbeli döntés a jövő jelenének régmúltjának részévé válik, és ha pontosán akkor igaz, hogy egy adott döntést hozó személy a jelenben szabad akaratból cselekedett, ha a kellően távoli jövőben igaz, hogy ugyanezen döntést hozó személy ezen kellően távoli jövő régmúltjában szabad akaratból cselekedett, akkor a szabad akarat igazságfeltétele független attól, hogy a döntés a régmúltban, a múltban, a jelenben, vagy a jövőben születik meg.
12. Annak igazságfeltétele, hogy egy személy szabad akaratból cselekszik, csak a személy múltjának, jelenének, és közeljövőjének leírások segítségével kifejezhető tényeitől, bizonyítékaitól, törvényeitől, következtetéseitől, és modalitásaitól függ (és nem függ attól, hogy létezett-e a döntés meghozatalakor az objektív metafizikai modalitás). (8+9+10+11)

Az (1) premissza azt fogalmazza meg, hogy a szabad akarat igazságfeltétele nem függ a döntés végtelen távoli jövőjének tényeitől. A (3)-as premisszát és az (5) következtetést értelmessé tévő (2)-es, a múlt metafizikai rögzítettségéből következő premissza a posztkommunista országokon kívül általánosan elfogadott. A (4)-es premissza azt a szokásos feltételt mondja ki, hogy az igazolhatóság szükséges feltétele a tudásnak. A (9)-es premissza azt fogja meg, hogy ahogyan az idő telik, minden döntés a régmúlt részévé válik; az érv további része erre a premisszára támaszkodik, hogy a régmúlt döntései kapcsán (8)-ban tanultakat kiterjeszse minden múlt, jelen, és jövőbeli döntésre. (10) következtetés kiemeli, hogy a döntés jelenbelisége nem része a szabad akarat igazságfeltételének. Tekintettel (4)-es premisszára, a (7)-es premissza azt fogalmazza meg, hogy *a szabad akarat fogalma nem szükségszerűen episztemikusan üres* (ti. (4) miatt (7) úgy gyengíthető, hogy a jelenben vagy valamelyik jövőbeni időpontban lehet tudásunk arról, hogy ezen időpont régmúltjában egy személy szabad akaratból cselekedett).

Az érv kulcsa a (3)-as premissza, amely azon a belátáson nyugszik, hogy (még akkor is, ha a jelenben lenne is valamilyen, leírások segítségével nem megragadható hozzáférésünk az objektív metafizikai modalitás létezéséhez) ahhoz, hogy a jelenben igazolható legyen, hogy a múltban egy adott döntés meghozatalakor létezett-e objektív metafizikai modalitás, az igazolás természetéből fakadóan csak a múlt leírások segítségével kifejezhető tényeire, bizonyítékaira, törvényeire, következtetéseire, és modalitásaira támaszkodhatunk.

A (12) következtetés nem más, mint tanulmányunknak az empirikus szabad akarat fogalmához vezető, kiinduló feltevése. Az érv hét premisszáját a tanulmányban bevezetett empirikus szabad akarat fogalma ki is elégíti. Véleményem szerint mindegyik premissza kézenfekvő, és ezért nehezen motiválható egy olyan szabad akarat fogalom (ti. egy leírások segítségével meg nem ragadható objektív metafizikai modalitás létezését szükségesnek tartó szabad akarat fogalom), amelynek ezen premisszákat valamelyikét el kell vetnie.

A fenti érv következtetése nem az, hogy nem létezik az objektív metafizikai modalitás, hanem az, hogy egy episztemikusan nem szükségszerűen üres szabad akarat igazságfeltétele független az objektív metafizikai modalitás létezésétől. Az érv hét premisszája logikailag összeegyeztethető az objektív metafizikai modalitás létezésével, és így nem következik belőlük sem a metafizikai fatalizmus, metafizikai eternalizmus, vagy metafizikai determinizmus. (Az érv nem támaszkodik a világ fizikai zártságának feltevésére sem.)

A fenti megfontolások tehát azt is motiválják, hogy miért ne foglalkozunk részletesen Bernáth könyvének negyedik fejezetében tárgyalt ellenvetésekkel, hiszen Bernáth könyvének negyedik fejezete olyan filozófiai álláspontokat tárgyal, amelyek függetlenek az empirikus szabad akarat létezésének kérdésétől.

VI. A SZABADSÁG HATÁRAI

1. *Lehetséges szabadabbá válnunk?*

A tudományok fejlődését nyomon követve könnyen kialakulhat az a lehangoló kép, miszerint a szabad akarat tere folyamatosan visszaszorul. A tanulmány záró fejezetében arra szeretnék rámutatni, hogy ennek a folyamatnak feltehetően éppen az ellenkezője történik: az empirikus szabad akarat a tudományok és az emberi tudatosság fejlődésével nem szűkül, sőt, éppen hogy bővül!

A gondolatmenet illusztrálásához térjünk vissza az első *Függelék* első példájához, és az ott megadott, két leírást tartalmazó L_1 -t egészítsük ki egy harmadik leírással. A példát ismételve:

- L_1 -nek összesen két leírása van, D és C :
 D = „Edit egy új párkapcsolat negyedik hónapjában van; Editnek egy gyermekkori trauma hatására elköteleződés-fóbiája van, ami azt eredményezi, hogy amikor elér új párkapcsolat negyedik hónapjába, a negyedik hónap első napján vakító erejű készletet érez arra, hogy minden magyarázat nélkül kilépjen a párkapcsolatból (csúnyán szakítson).”
 C = D & „Edit csúnyán szakít a párjával.”
- L_3 -nak összesen három leírása van: a fenti D és C , valamint:
 E = „Edit tudatában van gyermekkori traumájának rá gyakorolt erős hatásának.”

Míg L_1 -nek összesen három L_1 -állapota, az új E leírás miatt L_3 -nak már összesen hat L_3 -állapota van, amelyek közül kettő fejez ki L_3 -döntési helyzetet (ti. az a kettő, amely az egyetlen $D\&\sim C$ L_1 -döntési helyzet finomításából keletkezik): $D\&\sim C\&\sim E$ és $D\&\sim C\&E$. Az első döntési helyzetben feltételezhetően ugyanaz a szomorú történet zajlik le, mint korábban: a $D\&\sim C\&\sim E$ L_3 -döntési helyzetben egyetlen L_3 -lehetséges L_3 -cselekvés van, ti. $D\&\sim C\&\sim E \rightarrow D\&C\&\sim E$. Ha Edit ugyanis nincsen tudatában gyermekkori traumája rá gyakorolt erős hatásának, akkor a vakító erejű késztetés hatására Edit nem L_3 -cselekedhet másképpen, mint hogy szakít, és továbbra sem kerül tudatába annak, hogy ezt gyermekkori traumája hatására teszi.

1. ábra. C , D , és E leírást téglalap alakú határvonalak által körbezárt régiók jelzik. A három régió összesen hat L_3 -állapotot határoz meg. Ezek közül kettő L_3 -döntési helyzet, $D\&\sim C\&\sim E$ és $D\&\sim C\&E$. Az első L_3 -döntési helyzetben egyetlen L_3 -lehetséges L_3 -cselekvés van, ti. $D\&\sim C\&\sim E \rightarrow D\&C\&\sim E$. (Normál görbe nyíl jelzi az L_3 -lehetséges L_3 -állapot-átmeneteket. Át húzott görbe nyíl jelez egy nem L_3 -lehetséges L_3 -állapot-átmenetet.) A második L_3 -döntési helyzetben viszont két L_3 -lehetséges L_3 -cselekvés is van, $D\&\sim C\&E \rightarrow D\&C\&E$ és $D\&\sim C\&E \rightarrow D\&\sim C\&E$ (ti. a traumájának tudatában lévő Edit szakíthat is és nem is), vagyis Edit L_3 -cselekedhet másképpen, tehát Editnek van L_3 -szabad akarata.

Azonban a $D\&\sim C\&E$ döntési helyzetben Edit számára új lehetőség nyílik: az L_3 leírásainak segítségével megfogalmazható tényekből és bizonyítékokból következhethet, hogy amennyiben Edit tudatába kerül annak, hogy elköteleződés-fóbiája van, akkor ennek a tudatosságnak a birtokában már képes lehet leküzdeni a gyermekkori trauma hatását! Tehát, $D\&\sim C\&E$ L_3 -döntési helyzetben már két L_3 -lehetséges L_3 -cselekvés is van, $D\&\sim C\&E \rightarrow D\&C\&E$ és $D\&\sim C\&E \rightarrow D\&\sim C\&E$ (ti. a traumájának tudatában lévő Edit szakíthat is és nem is), vagyis Edit L_3 -cselekedhet másképpen, tehát Editnek van L_3 -szabad akarata!

Edit esete egyben példája annak a lehetőségnek, miszerint nincsen L_1 -szabad akarata, de van L_3 -szabad akarata, annak ellenére, hogy az L_3 -állapotok finomításai az L_1 -állapotoknak. Ez azért fordulhat elő, mert az L_1 segítségével megfogalmazott aktuális tények és bizonyítékok összessége és az L_3 segítségével megfogalmazott aktuális tények és bizonyítékok összessége lehet olyan viszonyban, hogy míg egy bizonyos L_1 -állapotban L_1 induktív kényszerítő erővel kizárja egynél több L_1 -lehetséges L_1 -cselekvés létezését, addig ugyanezen L_1 -állapotot többszörösen realizáló L_3 -állapotok valamelyikében az L_3 már nem zárja ki egynél több L_3 -lehetséges L_3 -cselekvés létezését. Az L_1 -szabad akarata és az L_3 -szabad

akarat viszonyát tehát az L_1 -állapotok és az L_3 -állapotok között fennálló többszörös realizáció viszonya önmagában nem rögzíti. (Mivel abból, hogy az L_3 -állapotok finomításai az L_1 -állapotoknak egyben az is következnek, hogy az L_3 -cselekvések instanciálják az L_1 -cselekvéseket, így nem pusztán arról van szó, hogy különböző szintű leírások különböző cselekvésekről beszélnek: míg L_1 szerint Edit nem L_1 -cselekedhet másképpen, addig L_3 szerint Edit L_3 -cselekedhet másképpen!)

Abban a lehetőségben, hogy L_1 -állapotokat többszörösen realizáló L_3 -állapotok esetén az L_1 és L_3 kényszerítővel rendelkező állításai között ilyen ellentetesnek tűnő viszony legyen, a kényszerítő erő induktív (és így kivételeket logikailag nem kizáró) jellege miatt egyrészt nincsen semmi meglepő, másrészt nincsen semmilyen speciálisan pszichológiai. Hasonló a viszony a klasszikus termodinamika és a kinetikus gázelmélet leírásai között: míg a klasszikus termodinamika szerint egy doboz gáz egy adott termodinamikai állapotában kényszerítő erővel következik, hogy a gáz entrópiája nem csökken, addig a kinetikus gázelmélet tud az adott termodinamikai állapotnak egy olyan, azt instanciáló (bár elenyészően kicsi eséllyel előforduló) mozgásállapotát adni, amelyben az entrópia csökken.

Általánosítsuk a fenti egyszerű példát. Rekurzívan vezessük be M következő részleírás-rendszereit:

- M_0 : (i) azon leírások összessége, amelyek megjelenhetnek az egyes szám első személyű tapasztalatban, mint például: mindennapos tárgyak fizikája, mindennapi pszichológia (mindennapi közgazdaságtan, szociológia, szociálpszichológia stb.), jogelmélet, fenomenológia, és moralitás leírásai, *kivéve* az összes olyan leírást, ami tartalmaz arra vonatkozó állítást, hogy minek vagyunk tudatában és/vagy mit tudunk; (ii) ezen leírások segítségével a jelenben adott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések; (iii) valamint az (ii) által rögzített empirikus lehetőségesség.
- M_{i+1} : (i) M_i leírásai, kiegészítve egy olyan új leírással, mely szerint egy M_i -beli állapotnak (ténynek, bizonyítéknak, törvénynek, következtetésnek stb.) tudatába kerülünk és/vagy tudomást szerzünk róla; (ii) ezen leírások segítségével a jelenben adott aktuális tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések; (iii) valamint az (ii) által rögzített empirikus lehetőségesség.

A konstrukció elnagyolt, de a fő motiváció, remélem, érthető: M_0 tartalmaz minden olyan tényt, bizonyítékot, törvényt, és következtetést, amely képes megjelenni egy személy belső tapasztalatában, ám amelynek kezdetben a személy nincs tudatában és/vagy amelyről nem tud. Egy M_i -ből az M_{i+1} -be való átlépés a világ és önmagának megértésének folyamata, amelynek során a személy valamilyen M -hez tartozó leírást, következtetést stb. tudatosít és/vagy tudomást

szerez róla: M_{i+1} leírásai tehát $M_{i+1} = M_i \& E$ módon adódnak, ahol $E =$ „a személy tudatában van annak és/vagy megtudja azt, hogy Y ”-jellegű, M_i -ben még nem megjelenő, M leírás. Tegyük fel, hogy értelmesen lehet azt mondani, hogy ahogyan $i \rightarrow \infty$, úgy $M_i \rightarrow M$.

Az M_i -ből az M_{i+1} -be való átlépés során az M_{i+1} -állapotok, a konstrukció jellegéből következően, finomításai lesznek az M_i -állapotoknak. Milyen viszonyban van egymással az M_i -szabad akarat és az M_{i+1} -szabad akarat?

Legyen először D egy olyan M_i -döntési helyzet, ahol a személy M_i -cselekedhet másképpen. Erős a gyanú, hogy ekkor E különleges természetéből fakadóan igaz lesz az, hogy $D \& E$ és $D \& \sim E$ legalább egyike továbbra is olyan M_{i+1} -döntési helyzet, ahol a személy M_{i+1} -cselekedhet másképpen. Ha ugyanis a személy M_i -cselekedhet másképpen, akkor ezt egy valamilyen Y M -leírás, következtetés stb. tudatosítása és/vagy megtanulása tipikusan nem változtatja meg; és ha még ez az új tudás olyan jellegű is lenne, hogy $D \& E$ -ben már csak egyetlen cselekvés M_{i+1} -lehetséges, akkor ha expliciten feltesszük, hogy a személy *nem* rendelkezik ezzel a tudással, akkor a D -ben fennálló M_i -cselekedhet másképpen-ből következő alternatív cselekvési lehetőségeknek továbbra is nyitva kell a személy számára állniuk, vagyis a személy $D \& \sim E$ -ben továbbra is M_{i+1} -cselekedhet másképpen. Tehát, az M_i -ből az M_{i+1} -be való átlépés során azon M_i -döntési helyzeteknek, amelyekben a személy M_i -cselekedhet másképpen, mindig meg fog felelni egy olyan M_{i+1} -döntési helyzet, ahol a személy M_{i+1} -cselekedhet másképpen. A szabad akarat már meglévő lehetőségeinek számát a tudatosítás és/vagy tanulás folyamata nem csökkenti.

Ezzel szemben viszont ha D egy olyan M_i -döntési helyzet, ahol a személy *nem* M_i -cselekedhet másképpen, akkor, ahogyan a fejezet elején ezt Edit harmadik példáján keresztül láttuk, előfordulhat, hogy $D \& E$ és $D \& \sim E$ legalább egyike olyan M_{i+1} -döntési helyzet lesz, ahol a személy M_{i+1} -cselekedhet másképpen. A ránk hatást gyakorló, tudásunk hiányában cselekedeteinket kényszerítő erővel meghatározó M folyamatok gyakran olyanok, hogy a folyamat tudatosítása egyszersmind lehetőséget is teremt a folyamat kényszerítő erejének aláásásának!

Ha a fenti elemzés helytálló, akkor az akarat szabadsága a világról és önmagunkról való ismeretszerzés során nem szorul vissza, viszont bővíthet. Ha fennáll a P -determinizmus, úgy a világ egy P -állapota rögzíti M_i -t, tehát nincsen arról szó, hogy a tudomány fejlődésének valamilyen hatása lehetne arra, hogy rendelkezünk-e M_i -szabad akarral. A tudományok fejlődésével nem a szabad akarat M_i -tényei, hanem a rájuk vonatkozó tudásunk változik meg, amely változás egy új, M_{i+1} helyzetbe lépéssel modellezhető. Egy adott személy számára adott tudatosság- és/vagy tudás-szinten hozzáférhető, döntési és cselekvései szempontjából releváns, hozzáférhető szabad akarat fogalom nem az M -szabad akarat, hanem az M_i -szabad akarat fogalma. Az M_i -szabad akarat viszont folyama-

tosan bővül, ahogyan a személy jobban megismeri a világot és önmagát.¹⁹ (Ezen a tényen még az sem változtat, hogy, ha fennáll a P -determinizmus, úgy a világ egy P -állapota természetesen rögzíti az adott személy M_i állapotainak egymásra követő sorozatát is.)

2. Lehetséges elveszíteniünk a szabadságot?

A tanulmány úgy rögzítette M fogalmát, hogy egyrészt M leírásainak körét a lehető legszélesebbre vette azzal a megkötéssel, hogy a leírások megjelenjenek a belső tapasztalatban, másrészt az ezen leírások segítségével megfogalmazott, az M -lehetőségesség fogalmát rögzítő tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések körét az *aktuális* tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések körére szorította. Az előző alfejezetben az első megkötésen szorítottunk a leírások körének M_i -re szűkítésével; jelen alfejezetben lazítottunk a második megkötésen, és megengedünk M leírásainak segítségével megfogalmazható *hipotetikus* tényeket, bizonyítékokat, törvényeket, és következtetéseket is. Felvetődik a kérdés: el tudunk a belső tapasztalatban megjelenni képes leírások segítségével megfogalmazható tények, bizonyítékok, törvények, és következtetések

¹⁹ Sripada (2016) amellett érvel, hogy a másképpen cselekvés lehetősége mellett a szabad akarat az új cselekvési lehetőségek teremtésének képességében áll, és ez utóbbi képesség megléte vagy hiánya jobb magyarázatát adja annak, hogy az embereknek miért tulajdoníthatunk szabad akaratot az állatvilág más képviselőivel szemben. Sripada öt, elsősorban az emberre jellemző pszichológiai tulajdonságot talál relevánsnak az új cselekvési lehetőségek teremtésének szempontjából (hierarchikus tervezés képessége, kiterjesztett időhorizont, meta-reprezentációs képesség, kreativitás, és a kifinomult technológiai infrastruktúra kialakítása nyomán fellépő új helyzetek), és amellett érvel, hogy ezen tulajdonságok megléte magyarázza, miért képesek az emberek több cselekvési lehetőséget teremteni (és így Sripada szerint szabadabbak lenni), mint az állatok.

Ha Sripadát követve előzetesen elfogadjuk, hogy adott számunkra a másképpen cselekvés lehetősége, úgy Sripada gondolatmenete képes lehet illusztrálni, hogy bizonyos pszichológiai tulajdonságok megléte hogyan segítheti elő, hogy kevés meglévő cselekvési opcióból (különbféle rekombinációs utakon keresztül) hogyan tudunk előállítani sok cselekvési opciót. Az azonban még ekkor is előzetes magyarázatot igényel, hogyan alakulhat ki a másképpen cselekvés lehetősége olyan helyzetekben, ahol a másképpen cselekvés lehetősége korábban egyáltalán nem is létezett. A tanulmány fenti gondolatmenete ad egy ilyen előzetes magyarázatot.

Egy M_i -ről egy finomabb M_{i+1} -re való áttérés legkézenfekvőbb értelmezése a tanulás folyamata, és ebben az értelmezésben az embernek lehet egy olyan sajátos képessége (az állatvilág más képviselőivel szemben), hogy tanulási folyamatai során gyakrabban valósít meg olyan jellegű M_i -ről M_{i+1} -re való áttérést, amelynek során a szabad akarat hatóköre az alfejezetben bemutatott módon bővül. Egy M_i -ről egy finomabb M_{i+1} -re való áttérés egyes esetei azonban értelmezhetőek lehetnek Sripada által relevánsnak talált pszichológiai tulajdonságok, például a meta-reprezentációs képesség és a kreativitás segítségével is. Ebben az értelemben a tanulmány egy magyarázatát kínálja annak, hogy a Sripada által beazonosított új cselekvési lehetőségek teremtésének képessége hogyan egyeztethető össze a P -szabad akarat hiányával, a P -determinizmus esetleges fennállásával, és tágabban, az empirikus szabad akarat létezésével.

olyan hipotetikus, jövőbeni M^h -ját képzelni, amely összeegyeztethető jelenlegi K és P ismereteinkkel, ám amely szerint nincsen az M^h -szabad akarat?

A válasz sajnos feltehetően igenleges. Képzeljük el, hogy a jövőben képesek leszünk egy olyan *döntés-jósló gép* építésére, amely agyunk állapotainak, illetve a külvilág agyunkba érkező jeleinek alapján tökéletes megbízhatósággal képes bármely emberi döntés megszületése előtt egyértelműen megjósolni, hogy mi lesz a döntés eredménye, és képes ezt az eredményt (például a retinánkba vetítésen keresztül) számunkra megjeleníteni még jóval azelőtt, hogy a döntést meghozzuk. Ez az elképzelt döntés-jósló gép annyira kifinomult, hogy még annak tökéletesen megbízható jóslására és számunkra megjelenítésére is képes, ha az agyunk a döntés eredményének a döntés meghozatala előtti tudatosításának hatására esetleg megpróbálja megváltoztatni a döntés eredményét, és ha igen, ezt hogyan fogja tenni. Egy döntés-jósló gép tehát képes arra, hogy csak olyan M^h -döntési helyzet létrejöttét tegye K -lehetségessé, amelyben az adott M^h -döntési helyzetet instanciáló K -állapot egyértelműen korrelálva van a K -állapot által meghatározott M^h -cselekvés egy M^h -leírásával úgy, hogy az adott M^h -döntési helyzetben a döntést hozó személy tudatában is van ennek az M^h -leírásnak. Tudomásom szerint a kortárs kognitív tudomány, neurobiológia, és fizika nem zárja ki, hogy a jövőben egy ilyen döntés-jósló gép létrejöheszen.

Tegyük fel, hogy minden emberre gyerekkorától kezdve rá van erőltetve egy ilyen döntés-jósló gép, amely tehát folyamatosan arra kondicionálja az agyat, hogy tehetetlenül kövesse a döntések előre megjósolt eredményeit. Ekkor a belső tapasztalatok feltehetően arra a következtetésre adnak majd erős induktív alapot, hogy nincsen M^h -szabad akarat, ti. M^h tényeinek, bizonyítékainak, és következtetéseinek összessége alapján minden M^h -döntési helyzetben csak egyetlen M^h -cselekvés M^h -lehetséges.²⁰ Egy ilyen hipotetikus technológiai fejlődés jövőjében tehát ugyanúgy eltűnik az empirikus szabad akarat, mintha kihalt volna az emberiség.

²⁰ V.ö. a III.1 fejezetben tárgyalt helyzettel, ahol a P -szabad akarat nem létezésének tudása nem változtat az M -lehetőségeken, illetve a IV.3 fejezetbeli Jones esetével, akinél szintén nem adott kényszerítő erejű induktív M -következtetés arról, hogy Bushra szavazást gátló chip lenne az agyába ültetve. Az M^h -szabad akarat elvesztéséhez egy döntés-jósló gép létezése önmagában még nem elegendő, azt minden emberre rá is kell erőltetni; a döntés-jósló gép létezése azt ugyan kényszerítő erővel alátámasztja, hogy *ha* a gép a személyre van rögzítve (és ezáltal a személy egy *olyan* M^h -döntési helyzetben van, amelyben az adott M^h -döntési helyzetet instanciáló K -állapotot a döntés-jósló gép egyértelműen korrelálja a K -állapot által meghatározott M^h -cselekvés egy M^h -leírásával úgy, hogy az adott M^h -döntési helyzetben a döntést hozó személy tudatában is legyen ennek az M^h -leírásnak), akkor a személy ezen M^h -döntési helyzetben a nem M^h -cselekedhet másképpen. Azt azonban a döntés-jósló gép pusztá létezése nem zárja ki, hogy legyenek *más* olyan M^h -döntési helyzetek, amelyekben a személy M^h -cselekedhet másképpen, ti. például azok, amelyekben nincsen döntés-jósló gép a személyre rögzítve (és így a döntést hozó személy nincs is olyan M^h -döntési helyzetben, ahol tudatában lenne jövőbeli M^h -cselekvésének M^h -leírásának)!

3. Normatív következtetések

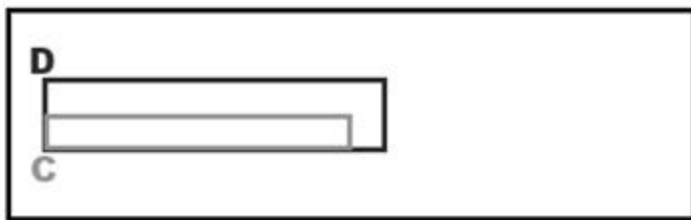
A III. fejezetben érveltünk amellett, hogy a helyes cselekvésre felszólító állítások igazságfeltételeit M határozza meg. Mivel az akarat szabadsága ezen igazságfeltételek kulcseleme, morális kötelezettségünk, hogy törekedjünk arra, hogy azon döntési helyzetek köre, amelyekben szabad akaratunkból tudunk cselekedni, tágabbá váljon, és ne szűküljön. Ezt az általános morális kötelezettséget az előző két alfejezet következtetéseire vonatkoztatva a tanulmányt két helyes cselekvésre felszólítással zárjuk:

*Ismerd meg a világot és önmagadat!
Akadályozd meg a döntés-jósló gépeket!*

ELSŐ FÜGGELÉK

A II.1 fejezetben bevezetett L -fogalmakat két leegyszerűsített példán keresztül illusztráljuk.

- Legyen L_1 leíró elméletnek összesen két *leírása*, D és C :
 D = „Edit egy új párkapcsolat negyedik hónapjában van; Editnek egy gyermekkori trauma hatására elköteleződés-fóbiája van, ami azt eredményezi, hogy amikor elér új párkapcsolat negyedik hónapjába, a negyedik hónap első napjától vakító erejű késztetést érez arra, hogy minden magyarázat nélkül kilépjen a párkapcsolatból (csúnyán szakítson).”
 C = D & „Edit csúnyán szakít a párjával.”
- A fenti két L_1 -leírás alapján összesen három L_1 -*állapot* adódik: $D \& \sim C$, $D \& C$, és $\sim D \& \sim C$. (C definíciója miatt $\sim D \& C$ türes).

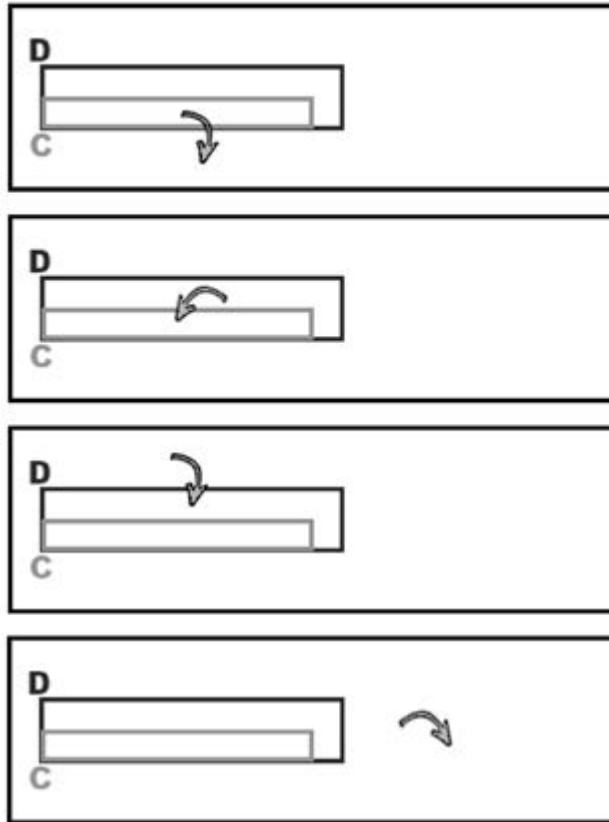

2. ábra. D és C leírást téglalap alakú határvonalak által körbezárt régiók jelzik. A két régió összesen három L_1 -állapotot határoz meg.

- Ezen három L_1 -állapot közül csak egyetlen L_1 -*döntési helyzet* van, a $D \& \sim C$, ti. ahol Edit a D szituációban van, ahol dönthet a szakításról, és még nem szakított; $D \& C$ -ben Edit már nincsen döntési helyzetben a szakításról, mert

már szakított, és $\sim D \& \sim C$ bonyolult konjunktív helyzetek összességét írja le, amelyek döntő többsége nem is instanciál döntést hozó személyt.

- Az L_1 -történetek: tekintve, hogy összesen három L_1 -állapotunk van, összesen $3 \times 3 = 9$ ún. L -állapot-átmenet (elemi L -történet) van. Ezen kilenc L_1 -állapot-átmenet közül, egy értelemszerű módon rögzített empirikus lehetőség fogalom szerint, négy L_1 -állapot-átmenet L_1 -lehetőséges, és öt L_1 -állapot-átmenet nem L_1 -lehetőséges:

3. ábra. Az L_1 -lehetőséges L_1 -állapot-átmenetek:

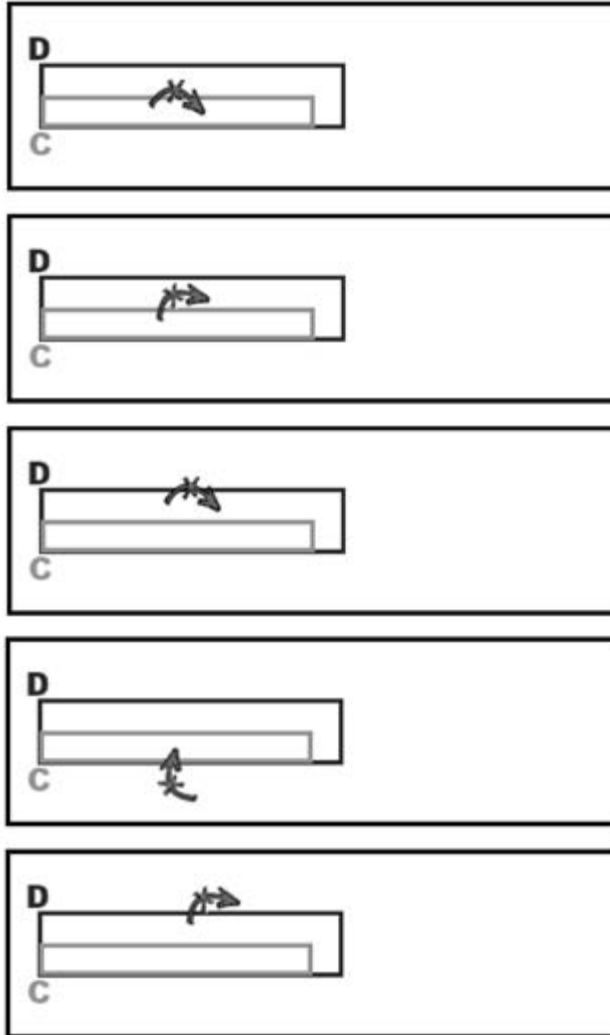
$D \& C \rightarrow \sim D \& \sim C$, $D \& \sim C \rightarrow D \& C$, $\sim D \& \sim C \rightarrow D \& \sim C$, és $\sim D \& \sim C \rightarrow \sim D \& \sim C$. Normál görbe nyíl jelzi ezeket az L_1 -lehetőséges L_1 -állapot-átmeneteket.

(i) $D \& C \rightarrow \sim D \& \sim C$: L_1 -lehetőséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van és szakít, ezután már nincsen párkapcsolatban, és így $\sim D$ helyesen írja le új helyzetét.

(ii) $D \& \sim C \rightarrow D \& C$: L_1 -lehetőséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van de még nem szakított, majd még mindig a párkapcsolat negyedik hónapjában van és szakít.

(iii) $\sim D \& \sim C \rightarrow D \& \sim C$: L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat harmadik hónapjában van, majd a párkapcsolat negyedik hónapjába ér, ahol még nem szakított.

(iv) $\sim D \& \sim C \rightarrow \sim D \& \sim C$: L_1 -lehetséges, pl. valamilyen Edittől teljesen független folyamat zajlik le a világban.

4. ábra. A nem L_1 -lehetséges L_1 -állapot-átmenetek:

$D \& C \rightarrow D \& C$, $D \& C \rightarrow D \& \sim C$, $D \& \sim C \rightarrow D \& \sim C$, $\sim D \& \sim C \rightarrow D \& C$, $D \& \sim C \rightarrow \sim D \& \sim C$.

Áthúzott görbe nyíl jelzi ezeket a nem L_1 -lehetséges L_1 -állapot-átmeneteket.

(v) $D\&C \rightarrow D\&C$: nem L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van, és szakít, akkor ezután már nincsen párkapcsolatban, tehát D nem áll fenn.

(vi) $D\&C \rightarrow D\&\sim C$: nem L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van, és szakít, akkor ezután már nincsen párkapcsolatban, tehát D nem áll fenn.

(vii) $D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$: nem L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van (ahol még nem szakított), akkor a vakító erejű késztetés miatt kényszerítő erejű induktív következtetés, hogy szakításra kell, hogy sor kerüljön.

(viii) $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&C$: nem L_1 -lehetséges, ti. Editnek előbb be kell lépnie egy létező párkapcsolat negyedik hónapjába ahhoz, hogy onnan azután tudjon szakítani.

(ix) $D\&\sim C \rightarrow \sim D\&\sim C$: nem L_1 -lehetséges, mert L_1 induktíve nem támogatja azt a lehetőséget, hogy Edit képes legyen ellenállni a negyedik hónap elején a vakító erejű késztetésnek, hogy szakítson.

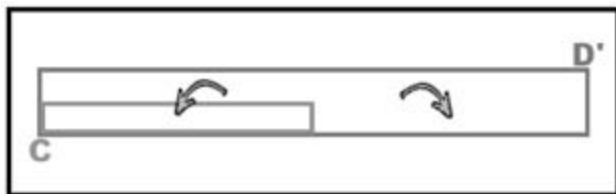
A kilenc L_1 -állapot-átmenet mind L_1 -történet, az ezen elemi L_1 -történeteknél hosszabb L_1 -történetek pedig a kilenc L_1 -állapot-átmenet valamilyen egymásra következő sorozatából állnak. Egy L_1 -történet akkor *maximális*, ha ki nem terjeszthető, pl. a $\dots \rightarrow \sim D\&\sim C \rightarrow \dots$ sorozat, ahol a bal oldali $\dots$ helyére rekurzívan $\dots \rightarrow \sim D\&\sim C$, a jobb oldali $\dots$ helyére pedig rekurzívan $\sim D\&\sim C \rightarrow \dots$ -t helyettesítünk.

- Az L_1 -történetek közül L_1 -cselekvések a $D\&\sim C \rightarrow D\&C$ és a $D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$, hiszen ezek egyrészt közvetlenül egy L_1 -döntési helyzetet követnek (ti. a $D\&\sim C$ L_1 -döntési helyzetet), másrészt értelmezhetőek cselekvésként: mindkettő L_1 -történet szerint Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van de még nem szakított, majd az első szerint szakít, a második szerint pedig nem szakít.
- Edit akkor L_1 -cselekedhet másképpen, ha L_1 -döntési helyzetében több különböző L_1 -lehetséges L_1 -cselekvés van. Edit L_1 -döntési helyzetében (ti. $D\&\sim C$ -ben) egyetlen L_1 -lehetséges L_1 -cselekvés van, ti. $D\&\sim C \rightarrow D\&C$. Tehát $D\&\sim C$ L_1 -döntési helyzetben Edit *nem* L_1 -cselekedhet másképpen.
- Mivel a fentiek alapján csak egyetlen L_1 -döntési helyzet van, és abban Edit *nem* L_1 -cselekedhet másképpen, ezért Editnek *nincsen* L_1 -szabad akarata.
- Mivel két különböző L_1 -történetet is L_1 -lehetséges a $\sim D\&\sim C$ állapotból kiindulva (ti. $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$ és $\sim D\&\sim C \rightarrow \sim D\&\sim C$), ezért nem áll fenn az L_1 -determinizmus. (Vegyük azonban észre, hogy $\sim D\&\sim C$ állapot nem instanciál döntési helyzetet, illetve $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$ és $\sim D\&\sim C \rightarrow \sim D\&\sim C$ nem instanciálnak cselekvéseket, tehát az L_1 -indeterminizmus megjele-

nése önmagában még nem eredményezi az L_1 -szabad akarat létezését!) Változtassuk most meg D leírást D' -re úgy, hogy a „vakító erejű késztetést” egyszerűen „késztetésre” változtatjuk:

- $D' =$ „Edit egy új párkapcsolat negyedik hónapjában van; Editnek egy gyermekkori trauma hatására elköteleződés-fóbiája van, ami azt eredményezi, hogy amikor elér új párkapcsolat negyedik hónapjába, a negyedik hónap első napján késztetést érez arra, hogy minden magyarázat nélkül kilépjen a párkapcsolatból (csúnyán szakítson).”

A D helyett D' -vel megadott L_2 szerint az L_1 -hez képest egy lényeges változás történik: míg $D \& \sim C \rightarrow D \& \sim C$ cselekvés nem volt L_1 -lehetséges, mert Edit nem képes leküzdeni a vakító erejű késztetést, addig egy valamilyen általános késztetést Edit képes lehet leküzdeni, és így $D' \& \sim C \rightarrow D' \& \sim C$ cselekvés már lehet L_2 -lehetséges! Ekkor azonban a $D' \& \sim C$ L_2 -döntési helyzetben két L_2 -lehetséges L_2 -cselekvés is van, ti. $D' \& \sim C \rightarrow D' \& C$ és $D' \& \sim C \rightarrow D' \& \sim C$. Tehát $D' \& \sim C$ L_2 -döntési helyzetben Edit L_2 -cselekedhet másképpen, és így Editnek van L_2 -szabad akarata.

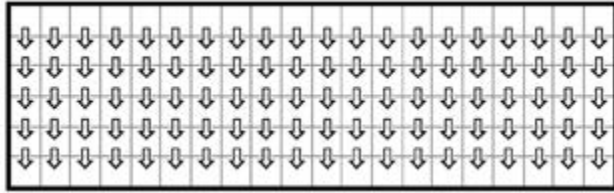
5. ábra. D' és C leírást téglalap alakú határvonalak által körbezárt régiók jelzik. A két régió három L_2 -állapotot határoz meg. Ezek közül egyedül $D' \& \sim C$ L_2 -döntési helyzet, és ebben az L_2 -döntési helyzetben két L_2 -lehetséges L_2 -cselekvés is van, ti. $D' \& \sim C \rightarrow D' \& C$ és $D' \& \sim C \rightarrow D' \& \sim C$.

A fenti két példa végletekig egyszerűsített, ám egyfelől illusztrálja a tanulmány alapfogalmait, valamint azt, hogy az alapfogalmak megválasztásától mennyire függ az L -szabad akarat létezésének kérdése. A második Függelékben azt is bemutatjuk, hogy a fenti példákban használt L_1 -lehetségeség igazságfeltétele hogyan redukálható a P -lehetségeségre.

MÁSODIK FÜGGELÉK

Megmutatjuk, hogy az első Függelék, illetve a VI. fejezet példáihoz adható olyan, az V.1 fejezet értelmében P_4 -determinizmust kielégítő játék-modell, amellyel az L -lehetségeség fogalma redukálható a P_4 -lehetségeség fogalmára.

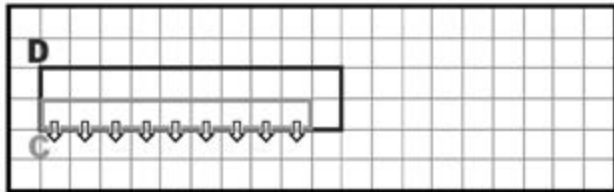
Képzeletbeli világunkban a P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenetek egyszerű szerkezetét rögzítse a 6. ábra:

6. ábra. A rácsszerkezet cellái reprezentálják a különböző P_4 -állapotokat. A P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmeneteket (elemi P_4 -történeteket) az ábra celláit összekötő fekete nyilakkal ábrázoljuk; a dinamika nagyon egyszerű, ti. egy kezdeti P_4 -állapotból a következő lépésben mindig az alatta elhelyezkedő P_4 -állapotba érkezünk. A dinamika szerint nyikvánvalóan fennáll a P_4 -determinizmus, és így nincs P_4 -szabad akarat sem.

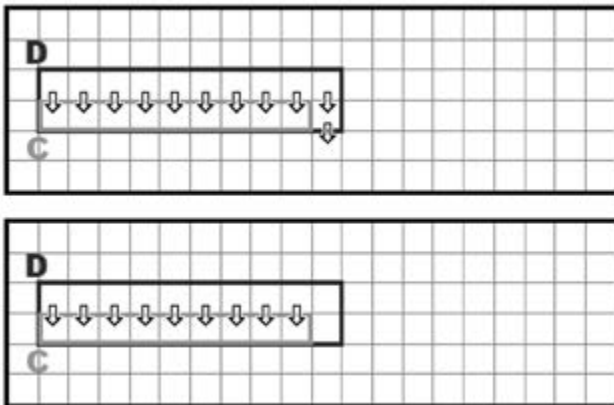
Edit első Függelékbeli első példájában a következő L_1 -állapot-átmenetek voltak L_1 -lehetségesek:

- (i) $D\&C \rightarrow \sim D\&\sim C$: L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van és szakít, ezután már nincsen párkapcsolatban, és így $\sim D$ helyesen írja le új helyzetét.

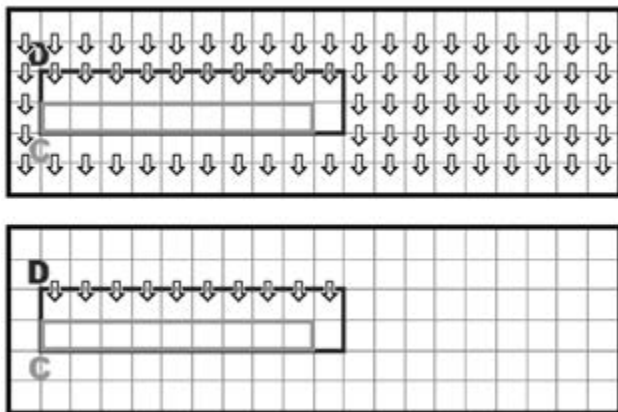
7. ábra. Az összes $D\&C$ -ből induló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet $D\&C \rightarrow \sim D\&\sim C$ L_1 -állapot-átmenetet instanciáló P_4 -állapot-átmenet, így $D\&C \rightarrow \sim D\&\sim C$ L_1 -lehetséges.

- (ii) $D\&\sim C \rightarrow D\&C$: L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van de még nem szakított, majd még mindig a párkapcsolat negyedik hónapjában van és szakít.

8. ábra. A $D\&\sim C$ -ből induló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenetek túlnyomó többsége $D\&\sim C \rightarrow D\&C$ L_1 -állapot-átmenetet instanciáló P_4 -állapot-átmenet, és így induktív alapon a $D\&\sim C \rightarrow D\&C$ L_1 -cselekvés L_1 -lehetséges

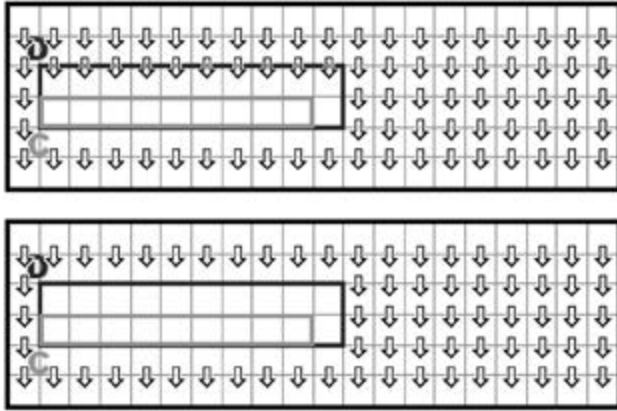
(iii) $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$: L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat harmadik hónapjában van, majd a párkapcsolat negyedik hónapjába ér, ahol még nem szakított.

9. ábra. $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$ L_1 -állapot-átmeneteket instanciáló P_4 -állapot-átmenetek jelentős részét képezik a $\sim D\&\sim C$ -ből kiinduló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmeneteknek, ezért $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$ L_1 -lehetséges.²¹

(iv) $\sim D\&\sim C \rightarrow \sim D\&\sim C$: L_1 -lehetséges, pl. valamilyen Edittől teljesen független folyamat zajlik le a világban.

²¹ Megjegyzés: (iii) és (ix) L_1 -állapot-átmenetek esetében nem teljesen világos, hogy mit mondanak a bizonyítékok arról, hogy L_1 -lehetségesek-e. Mindenesetre annak kérdése, hogy a példában Editnek van-e L_1 -szabad akarata, nem múlik sem azon, hogy (iii) L_1 -történet L_1 -lehetséges, sem azon, hogy a későbbi (ix) L_1 -történet nem L_1 -lehetséges. Az (iii) L_1 -állapot-átmenetre mondhatjuk akár azt is, hogy nem L_1 -lehetséges (az L_1 -lehetségesség a példában alkalmazott igazságfeltétel alapján azon múlik, hogy a $\sim D\&\sim C$ -ből induló P_4 -átmenetek *jelentős része* jut-e el $D\&\sim C$ -be, és erre a kérdésre, a $\sim D\&\sim C$ régió relatív nagy mérete miatt, ésszerű lehet nemleges választ adni. Ha $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$ nem L_1 -lehetséges, akkor nincsen olyan L_1 -állapot, ahonnan L_1 -lehetséges lenne megérkezni $D\&\sim C$ -be; ez a következmény azonban nyilván csak a leegyszerűsített helyzetelemzésből fakad, ti. azért áll elő, mert a minimális számú leírás miatt minden alternatíva egy nagy konjunktív L_1 -állapotba, ti. $\sim D\&\sim C$ -be került). Az (ix) L_1 -állapot-átmenetre pedig mondhatjuk akár azt is, hogy L_1 -lehetséges, mivel (ix) nem L_1 -cselekvés, ezért az a kérdés, hogy L_1 -lehetségesnek tartjuk-e nem befolyásolja az elemzés eredményét, miszerint Edit nem rendelkezik L_1 -szabad akaráttal. (A példákban alkalmazott L -lehetségesség igazságkritériumát az V.1 fejezet pontosítja.)

10. ábra. $\sim D \& \sim C \rightarrow \sim D \& \sim C$ L_1 -állapot-átmeneteket instanciáló P_4 -állapot-átmenetek jelentős részét képezik a $\sim D \& \sim C$ -ből kiinduló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmeneteknek, ezért $\sim D \& \sim C \rightarrow \sim D \& \sim C$ L_1 -lehetséges.

Az L_1 -történetek közül nem L_1 -lehetségesek azok, amelyek tartalmazzák a következő L_1 -állapot-átmenetek valamelyikét:

- (v) $D \& C \rightarrow D \& C$: nem L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van, és szakít, akkor ezután már nincsen párkapcsolatban, tehát D nem áll fenn. (Nincsen $D \& C \rightarrow D \& C$ L_1 -állapot-átmenetet instanciáló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet.)
- (vi) $D \& C \rightarrow D \& \sim C$: nem L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjában van, és szakít, akkor ezután már nincsen párkapcsolatban, tehát D nem áll fenn. (Nincsen $D \& C \rightarrow D \& \sim C$ L_1 -állapot-átmenetet instanciáló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet.)
- (vii) $D \& \sim C \rightarrow D \& \sim C$: nem L_1 -lehetséges, ti. ha Edit kezdetben a párkapcsolat negyedik hónapjának első napjában van (ahol még nem szakított), akkor a vakító erejű késztetés miatt kényszerítő erejű induktív következtetés, hogy szakításra kell, hogy sor kerüljön.

11. ábra. Bár létezik olyan P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet, amely instanciálja $D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$ L_1 -állapot-átmenetet, az összes $D\&\sim C$ -ből induló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenetthez képest elenyészően kevés ilyen van, ezért induktív alapon a $D\&\sim C \rightarrow D\&\sim C$ L_1 -cselekvés nem L_1 -lehetséges.

(viii) $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&C$: nem L_1 -lehetséges, ti. Editnek előbb be kell lépnie egy létező párkapcsolat negyedik hónapjába ahhoz, hogy onnan azután tudjon szakítani. (Nincsen $\sim D\&\sim C \rightarrow D\&C$ L_1 -állapot-átmenetet instanciáló P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet.)

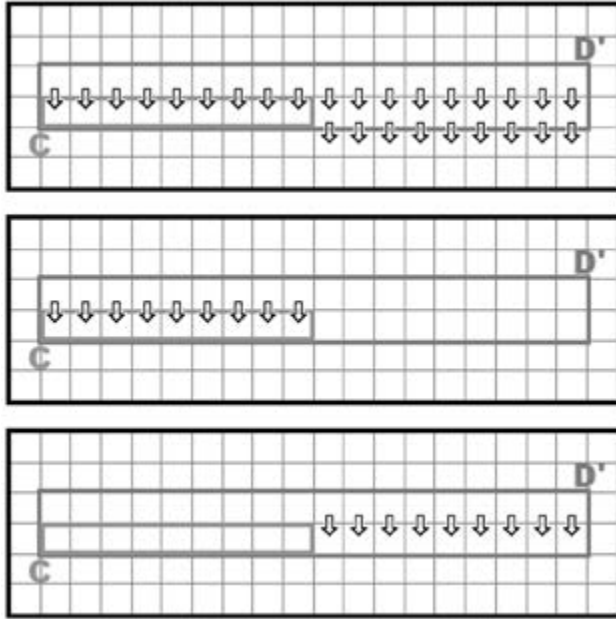
(ix) $D\&\sim C \rightarrow \sim D\&\sim C$: nem L_1 -lehetséges, mert L_1 induktíve nem támogatja azt a lehetőséget, hogy Edit képes legyen ellenállni a negyedik hónap elején a vakító erejű késztetésnek, hogy szakítson.

12. ábra. Bár létezik olyan P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet, amely instanciálja $D\&\sim C \rightarrow \sim D\&\sim C$ L_1 -állapot-átmenetet, az összes $D\&\sim C$ -ből induló P_4 -állapot-átmenet számához képest elenyészően kevés ilyen van, ezért induktív alapon $D\&\sim C \rightarrow \sim D\&\sim C$ L_1 -állapot-átmenetet nem L_1 -lehetséges.

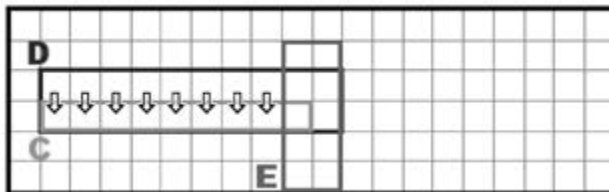
Mint az ábrákról jól leolvasható, Edit első *Függelék*beni első példája esetén pontosan ugyanazon eredményekre jutottunk az V.1 fejezet P_4 -lehetséges fogalmára redukálódó L_1 -lehetséges fogalom használatával, mint az első *Függelék*ben primitív fogalomként bevezetett L_1 -lehetséges fogalommal.

Az első *Függelék* második példájával ugyanez a helyzet, ahogyan ez a 13. ábrán leolvasható:

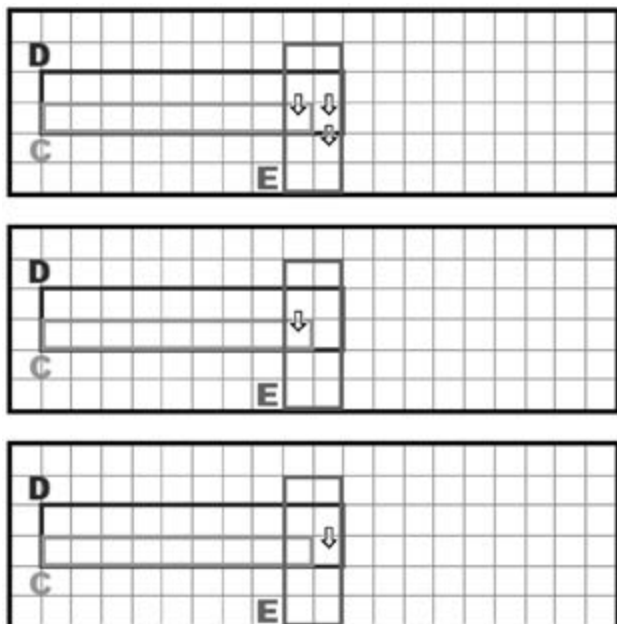

13. ábra. $D' \& \sim C$ -ből induló összes P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet jelentős része a $D' \& \sim C \rightarrow D' \& C$, és jelentős része a $D' \& \sim C \rightarrow D' \& \sim C$ L_2 -cselekvést instanciálja, így $D' \& \sim C$ L_2 -döntési helyzetben két L_2 -cselekvés L_2 -lehetséges.

Végezetül, Edit VI. fejezetbeli harmadik példájára is igaz, hogy ugyanazon eredményre jutunk az V.1 fejezet P_4 -lehetséges fogalmára redukáló L -lehetséges fogalom használatával, mint a VI. fejezetben primitív fogalomként bevezetett L_3 -lehetséges fogalommal. Ezt a 14. és a 15. ábra szemlélteti.

14. ábra. A D -t és C -t instanciáló P_4 -állapotok, valamint az E -t instanciáló téglalap határvonalú régiói összesen hat L_3 -állapotot jelölnek ki. A $D \& \sim C \& \sim E$ -t instanciáló összes P_4 -állapot $D \& C \& \sim E$ -t instanciáló P_4 -állapotba vezet, és így $D \& \sim C \& \sim E$ L_3 -döntési helyzetben egyedül a $D \& \sim C \& \sim E \rightarrow D \& C \& \sim E$ L_3 -cselekvés L_3 -lehetséges.

15. ábra. $D \& \sim C \& E$ -ből induló összes P_4 -lehetséges P_4 -állapot-átmenet jelentős része a $D \& \sim C \& E \rightarrow D \& C \& E$, és jelentős része a $D \& \sim C \& E \rightarrow D \& \sim C \& E$ L_3 -cselekvést instanciálja, így $D \& \sim C \& E$ L_3 -döntési helyzetben két L_3 -cselekvés L_3 -lehetséges.

IRODALOM

- Bernáth László 2023. *Létezik-e szabad akarat?* Budapest, Kalligram.
- Bernáth László – Tőzsér János. 2016. Szabad akarat és ágens-okozás. *Magyar Filozófiai Szemle*. 60/2. 46–66.
- Caruso, Gregg D. 2012. The Folk Psychology of Free Will: An Argument Against Compatibilism. *Kriterion – Journal of Philosophy*. 26. 56–89. DOI: <https://doi.org/10.1515/krt-2012-012606>
- E. Szabó László 2004. *A nyitott jövő problémája*. Budapest, Typotex.
- Earman, John 1986. *A Primer on Determinism*. Dordrecht, Springer.
- Fazekas Péter – Gyenis Balázs – Kertész Gergely – Hofer-Szabó Gábor 2021. Okság: egy dinamikus rendszereken alapuló megközelítés. *Magyar Filozófiai Szemle*. 65/1. 26–45.
- Gyarmathy Ákos. 2016. Frankfurt esetek és alternatívák: válasz a dilemmára. *Magyar Filozófiai Szemle*. 60/2. 26–45.
- Fischborn, Marcelo 2016. Libet-style experiments, neuroscience, and libertarian free will. *Philosophical Psychology*. 29. 494–502. DOI: <https://doi.org/10.1080/09515089.2016.1141399>
- Gyenis Balázs 2013. Determinizmus és interpretáció. *Magyar Filozófiai Szemle*. 56/2. 85–100.
- Gyenis Balázs 2022. Elmélet-szupervenienencia fizikalizmus és a fizika jövőbeli változásai. *Magyar Filozófiai Szemle*. 66/3. 41–66.
- Gyenis Balázs 2024. Mi a fizikai és az empirikus lehetőség viszonya? *Magyar Filozófiai Szemle* (elbírálás alatt).

- McKenna, Michael – Coates, D. Justin 2019. Compatibilism. In Edward N. Zalta (szerk.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/compatibilism> (2023.12.04.)
- Nahmias, Eddy – Morris, Stephen G. – Nadelhoffer, Thomas – Turner, Jason 2006. Is Incompatibilism Intuitive? *Philosophy and Phenomenological Research*. 73/1. 28–53. <https://doi.org/10.1111/j.1933-1592.2006.tb00603.x>
- List, Christian 2014. Free will, determinism, and the possibility of doing otherwise. *Noûs*. 48/1. 156–178. DOI: <https://doi.org/10.1111/nous.12019>
- Norton, John 2022. How to Make Possibility Safe for Empiricists. In Yemima Ben-Menahem (szerk.) *Rethinking the Concept of Laws of Nature: Natural order in the Light of Contemporary Science*. Springer. 129–159. https://doi.org/10.1007/978-3-030-96775-8_5
- O'Connor, Timothy – Franklin, Christopher 2022. Free Will. In Edward N. Zalta (szerk.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. <https://plato.stanford.edu/entries/freewill> (2023.12.04.)
- Sripada, Chandra 2016. Free will and the construction of options. *Philosophical Studies*. 173. 2913–2933. <https://doi.org/10.1007/s11098-016-0643-1>
- Turri, John 2017. Compatibilist and Incompatibilism in Social Cognition. *Cognitive Science*. 41. 403–424. <https://doi.org/10.1111/cogs.12372>
- Ziegler Zsolt 2009. Morális felelősség és az alternatív lehetőségek elve – a Frankfurt-típusú példák. *Elpis*. 5/1. 123–147. <https://doi.org/10.54310/Elpis.2009.2.6>